

UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
MEĐUNARODNI ODNOŠI I DIPLOMATIJA

**POLITIČKE IMPLIKACIJE SOCIJALNE ATOMIZACIJE U
PERIODU NEOLIBERALNE GLOBALIZACIJE**

-magistarski rad-

Kandidatkinja:

Jovana Radić

Broj indeksa: 936/II

Mentor:

Prof. dr. Elvis Fejzić

Sarajevo, maj 2021.

Jovana Radić

2021.

Političke implikacije socijalne atomizacije u periodu neoliberalne globalizacije

UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
MEĐUNARODNI ODNOSI I DIPLOMATIJA

**POLITIČKE IMPLIKACIJE SOCIJALNE ATOMIZACIJE U
PERIODU NEOLIBERALNE GLOBALIZACIJE**

-master rad-

Kandidatkinja:

Jovana Radić

Broj indeksa: 936/II

Mentor:

Prof. dr. Elvis Fejzić

Sarajevo, maj 2021.

UVOD	1
Teorijske-metodološke osnove rada	1
Problem istraživanja	2
Predmet istraživanja.....	4
Kategorijalno pojmovni sistem.....	9
Ciljevi istraživanja	10
Sistem hipoteza.....	11
Način istraživanja	13
Vremensko i prostorno određenje istraživanja.....	15
TEORIJSKO POIMANJE SOCIJALNE ATOMIZACIJE I NEOLIBERALNE GLOBALIZACIJE U POLITOLOGIJI	16
Socijalna atomizacija kao izazov globalne politike	16
Neoliberalna globalizacija kao produkt neoliberalne ideologije.....	22
DRUŠTVENA ATOMIZACIJA, DRŽAVA I SIGURNOST	28
Uticaj socijalne atomizacije na unutrašnju sigurnost demokratskih država.....	28
Implikacije atomiziranja društvene strukture u tranzicijskim državama.....	33
GLOBALIZACIJA, SOCIJALNA ATOMIZACIJA I RADIKALNE IDEOLOGIJE	39
Uticaj globalizacije na recepciju ideologija ekstremne desnice.....	39
Društvena atomizacija i ekspanzija radikalnih religijsko-fundamentalističkih svjetonazora.....	46
ATOMIZACIJA, GLOBALIZACIJA I DEMOKRATIJA.....	54
Antidemokratske manifestacije društvene atomizacije.....	54
Nedemokratske implikacije globalizacijske uniformizacije	63
ZAKLJUČAK	70
BIBLIOGRAFIJA.....	74
Knjige:	74
Časopisi i zbornici:	78
Internet izvori:.....	80

UVOD

Teorijske-metodološke osnove rada

„Političke implikacije socijalne atomizacije u periodu neoliberalne globalizacije” naučno ukazuju na to da politika neoliberalnog kapitalizma direktno utiče na atomizaciju društva. Ovaj rad, unutar savremene politologije, pripada teorijama globalizacije, transnacionalne države, rizičnog društva i sigurnosti što će biti istraženo na primjeru pojave socijalne atomizacije. Sam fokus jeste na političkim implikacijama, uzrokovanih istim, koje i direktno i indirektno vrše enorman uticaj na društvo i pojedinca.

Političke implikacije socijalne atomizacije imaju multidimenzionalan karakter, pri čemu globalizam provodi socijalnu atomizaciju u različitim pravcima, a često je to i utapanje naroda i nacija u nove regionalne i kontinentalne saveze kojima nisu bliske ranije ideje o partikularnosti i pravima na suverenitet, već se zastupa ideja kolektiviteta „jedan za sve“, od zajedničke sigurnosne i odbrambene strategije, do ekonomске i socijalne politike koje brišu sve granice i identitete koji stoje na putu prodora globalnim tokovima kapitala. Takav paradoks integracije uz poštovanje određenih identiteta, ne dopušta na vlastite interese koji mogu biti suvereno zastupani, već je uvijek naglasak na prilagodbi za kolektivne ciljeve bez obzira na lični interes određene države.

Naučni značaj rada ogleda se i na tome da su socijalna atomizacija i globalizacija fenomeni koji će obilježiti XXI stoljeće, te stoga treba da se svi njihovi aspekti drušveno ispitaju.

Problem istraživanja

Nacije kao izumirući oblik kolektivnih vrijednosti u nadolazećoj globalizaciji, te kao pojam jesu predmet istraživanja mnogih disciplina, a samo širim pristupom možemo ih jasno i nedvosmisleno objasniti. Šuvarova misao jasno ukazuje na onovremenu vladajuću iluziju da ideološki postulati nude dovoljan i povoljan ambijent za utemeljenost tvrdnje o dovršenosti njihovog integrativnog konstituisanja, zanemarujući pri tom, kasnije iskazane, „emancipatorske“ tendencije ka punoj subjektivizaciji njenih „ugradbenih“, očito, nedovoljno inkludiranih i ostvarenih etničkih elemenata. (Šuvar, 1974)

Neoliberalizam se istakao kao moguće rješenje za globalizacijske probleme. Neoliberalni kapitalizam se posebno istakao: „Sistem neoliberalnog kapitalizma ne prihvata načelo i politiku socijalne redistribucije zato što bi implementiranje ove politike – prilično samouvjereni, smatraju apologeti, ovoga ekonomskog učenja – opteretilo ekonomski proces i reduciralo mogućnosti za stvaranje profita, što je neprihvatljivo zagovornicima dioničarskog kapitalizma koji je zasnovan na politici radikalnoga i atomiziranog individualizma. Takva politika, u pravilu, uzrokuje atomizaciju društva i vodi države u crno-bijelu verziju klasne politike koju čini siromašna većina i bogata manjina“. (Fejzić, Sadiković, Turčalo, 2017)

Na tom fonu možemo zasigurno govoriti o novom politološkom diskursu koji može involvirati nove riječi u vidu centrifugalnih i centripetalnih sila koje determiniraju određena nacionalna društva putem različitih aspekata uticaja globalizacije. Sile koje djeluju na razaranje nacije i vode društvo ka globalnom poretku u kojem bi pojedinac bio lišen određenih mikro identiteta, te sa druge strane u kosmopolitskim okvirima tendentira da postane građanin svijeta. Stoga, neminovno je sagledati određene teorije koje su dale određena važna zapažanja o neoliberalnom kapitalizmu koji je između ostalih i otvorio vrata globalizacije. Participirajući u takvom obrascu mišljenja, Šuvar ističe: „U marksističko-lenjinističkoj teoriji, pravo nacionalnog samoodređenja u uvjetima kapitalizma najpotpunije se ostvaruje u postojanju nacionalne države, dok se u socijalizmu ne postavlja toliko zahtjev da svaka nacija ima svoju državu, već pitanje kako da se radnička klasa poveže u svjetsku radničku republiku.“ (Šuvar, 1974:29) Socijalna ekonomija predstavljena kao koncept u sebi sadržava primarno stanovište u kojem je akcenat stavljen na čovjeka. Segment socijalne ekonomije je neizostavan: „Koncept socijalne ekonomije

je antropocentričan jer je primarno koncentriran na čovjeka i njegove potrebe. U doba neoliberalne globalizacije, kompjuterizacije i robotizacije ovakav ekonomski pristup mora se respektirati jer ne podstiče atomiziranje društva, već pokušava spriječiti nastajanje ove negativne društvene pojave.“ (Fejzić, Sadiković, Turčalo,2017)

Predmet istraživanja

Političke implikacije socijalne atomizacije u epohi globalizacije su zadobile multidimenzionalan karakter. Bobrba sa određenim konzervativnim poimanjem društva rezultira nizom proturiječnosti koji su najčešće izražene različitim vidovima koflikata i njihovim intenzitetom. Globalizam provodi socijalnu atomizaciju u različitim pravcima, a često je to i utapanje naroda i nacija u nove regionalne i kontinentalne saveze kojima nisu bliske ranije ideje o partikularnosti i pravima na suverenitet, već se zastupa ideja kolektiviteta *jedan za sve*, od zajedničke sigurnosne i odbrambene strategije, do ekonomске i socijalne politike koje brišu sve granice i identitete koji stoje na putu prodora globalnim tokovima kapitala. Takav paradoks integracije uz poštovanje određenih identiteta, ne dopušta na vlastite interese koji mogu biti suvereno zastupani, već je uvjek naglasak na prilagodbi za kolektivne ciljeve bez obzira na lični interes određene države.

Prema Šuvaru, postoje četiri paradigmatična odnosa između globalističkih tendencija i nacija u konfliktu:

1. „*Asimilacija* – proces u kome jedna nacija ili etnička grupa prisvaja ili „guta“ drugu. Postoji razlika između dobrovoljne (npr. kroz imigraciju) i prisilne asimilacije manjinskih etničkih grupa od strane većinskih;
2. *Hegemonija* – podrazumijeva praksu prevlasti jedne nacije nad drugom nacijom ili više njih putem uplitanja u njihov život, razvoj i odluke. Najizrazitija hegemonija se mogla uočiti u kolonijama zapadnih zemalja, ali i u vojno-političkim blokovima na čijem su čelu bili SAD i SSSR. Hegemonija je također moguća u višenacionalnim zemljama, gdje dominira najbrojnija i najrazvijenija nacija;
3. *Okupacija* – podrazumijeva vojno zaposjedanje neke zemlje, odnosno, pokoravanje neke nacije. U pravnoj teoriji, ne postoji mogućnost okupacije unutar sopstvene države, ali se u praksi dešavalo da jedna nacija vojno okupira drugu unutar iste države (npr. kada je bengalski narod bio okupiran u Istočnom Pakistanu od strane Pendžabaca i drugih naroda

u Zapadnom Pakistanu). Faktična okupacija je postojala i u blokovskim sistemima, ali se tada nastojala legalizirati sumnjivim teorijama ograničenog suvereniteta ili viših interesa;

4. *Genocid* – podrazumijeva sistematska nastojanja i praksu iskorijenjivanja cijelih naroda. On ne podrazumijeva samo fizičko uništenje, nego i ometanje normalnog razvoja nekog naroda, te sprječavanja njegove samoorganizacije.“ (Šuvar, 1974: 36,38)

Suštinski, sva četiri vida iskazivanja nacionalizma pripadaju *ekspanzionističkom nacionalizmu*, koji je sinonim za šovinizam, a veoma je na tragu, ako ne i istovjetan fašizmu. Riječ je o radikaliziranoj formi nacionalizma, svojevrsnom mesijansko-političkom ekspanzionizmu koji sa nipodaštavanjem i tutorski posmatra druge, nominalno suverene i ravnopravne nacije, sporeći mu pravo na vlastiti subjektitet. Isto ovo vješto rade i kolektivne globalističke tendencije koje drugim alatima vrše pritisak i provode socijalnu atomizaciju u različitim pravcima.

Socijalna atomizacija, uzrokuje razna devijantna ponašanja, a sve na tragu neoliberalnih ideologija o smanjenju socijalnih izdvajanja prema najugroženijim kategorijama društva. Kulturna hegemonija u smislu favoriziranja kulturnih institucija jedne nacije u odnosu na kulturne institucije druge je bila moguća, posebno iz razloga što su neke nacije imale znatno razvijenije institucije u kulturi, obrazovanju i nauci. Na kraju ostaju samo socijalne teorije koje svaki dan gube bitku na globalnom tržištu gdje je glavni pregovarač ne nauka, već globalni kapital koji vrši neselektivno čišćenje i pripremu terena koja će omogućiti beskrupulozno materijalističko samooplođavanje ne vodeći računa o bilo kakvim zahtjevima društva. Neophodno je istaknuti da neki autori smatraju da će ovakav radikalni udarac za sva društva dati određen odgovor, te da krupni kapital ima mnoštvo socijalnih protivnika. Socijalna atomizacija u prvom planu determinirana jakim silama neoliberalizma, sve se više uočava da i neoliberalna država, koja se još nije učvrstila u Zapadnoj Evropi, ulazi u krizu, ništa manju nego država blagostanja. U ovom trenutku, Vidojević navodi da: „Nema na vidiku strategije izlaska iz krize modela države blagostanja, ali i latentne, a sve više i manifestne krize neoliberalnog modela privrede i cijelog društva.“ (Vidojević, 2006: 250) Globalizacija ima mnoštvo mana na koje države ne mogu da daju konkretan odgovor. Šuvar uviđa i druge anomalije globalizacije:

„Činjenica da nijedna nacija nije pokušala oboriti neku saveznu odluku putem Vijeća Naroda, ne znači da pokušaja hegemonije nije bilo. (Šuvar, 1974) Na prostoru Bosne i Hercegovine možemo reći da već dugo godina egzistiraju partikularni elementi, poput akceleratora, za već ionako dinamičnu socijalnu atomizaciju. Na prostorima BiH konkretno opijenost i zanos idealističkim predstavama o socijalizmu kao društvu pravde i sreće, koje su nastale za vrijeme i neposredno nakon Narodnooslobodilačke borbe, su gubili na snazi, a ljudi su se počeli vraćati tradicionalnim desničarskim metodama, odnosno etničkim i religijskim vrijednostima. Šuvar također naglašava: „Poseban problem je predstavljalo uvođenje samoupravljanja, te decentralizacija i debirokratizacija društva. Ova transformacija se posebno odrazila na nacije koje su po razvoju i životnom standardu bliže zapadnoevropskim zemljama, koje su pokušavale proširiti ovlasti svojih republika, dok su, s druge strane, manje razvijene republike/ nacije, favorizirale dominantnu ulogu federalne vlasti koja im je išla u korist, posebno zbog raspodjele sredstava na način izjednačavanja ekonomskog razvoja.“ (Šuvar, 1974: 141) Transformacija struktura društva doprinijela je sve većem unutardržavnom rastrojstvu.

Socijalna atomizacija u jednu ruku jeste u korelaciji sa unitarizmom, ali pod globalnim okvirima koji pretendira da nametne jedan centar moći. Imajući to u vidu jasno je kako su takvi procesi dosta dugi, ali zasigurno ne mogu biti ostvareni, jer i unitarizam na mnogo manjim područjima ne uspijeva riješiti nacionalno pitanje, a često se u njemu kriju hegemonističke i asimilatorske tendencije od strane buržoazije najbrojnijeg i najrazvijenijeg naroda koje uvijek bivaju otkrivene i koje često neminovno vode u konflikt. Socijalna atomizacija pod uticajem struja neoliberalizma i globalizacije općenito briše granice, ali i civilizacijske vrijednosti naroda, nepoštujući njihove zahtjeve u cjelini na ostvarenje vlastitog života u posebnim društvenim okvirima sa visokim stepenom suvereniteta, autonomije i vlastitim vrijednostima utemeljenim na demokratskim principima, legitimiziranim kroz volju građana. Socijalna atomizacija često briše ili stavlja u drugi plan sve vrijednosti i historijsku baštinu društva nepoštujući shvatanja prema kojima je civilizacija, prije svega, upoznati i razumjeti drugoga, drugačijega od sebe, te sa njime komunicirati i mirno suživjeti, ali zadržati vlastite vrijednosti, pravila i suverenitet. (Vlaisavljević, 2006) Svijet je danas, više nego ikada, jedinstvo suprotnosti, a integrativni procesi, podstaknuti zakonima reprodukcije kapitala i već kristalno jasno činjenicom o integralnoj međuzavisnosti, samo će i dalje težiti internacionalizaciji, univerzalizaciji i dominaciji univerzalnog nad posebnim.

Socijalna atomizacija i globalizacija jesu fenomeni koji će obilježiti XXI stoljeće. To su pitanja koja prvenstveno zadiru u problematiku istorijskog (samo)tumačenja vlastite i drugih nacija, a na koja ćemo pokušati dati neka naša viđenja. Odgovor na postavljena pitanja može biti jako bitan, jer iz istog bi mogli crpiti vjerovanje da on može preduprijediti buduće konflikte. Vlaisavljević navodi da međusobna tolerancija ne ovisi: „...toliko o povjerenju u dobru volju onih drugih koliko o povjerenju u zajedničke institucije koje štite od učinaka zle volje.“ (Vlaisavljević, 2006:234) Globalizacija koja ukida suverenite državama, pa bilo riječ o EU ili drugim globalnim kretanjima koja imaju za cilj uvesti državu u određene mega prostore asimilacije, liči ponekad na ukidanje *socijalističkih federalnih republika* bivše Jugoslavije, čime je doveden u pitanje prioritet ideološkog mišljenja, podstaknuto je rađanje osjećaja nesigurnosti unutar multietničkih zajednica: pribjegavanje etniji (a posebno religiji) izgleda kao jedini put spasa. Ovakav stav jasno je izražen i u političkom smislu a ne samo u politološkom diskursu i raznim socijalnim teorijama. Naime, imamo enorman rast desničarskih pokreta u samoj Evropi koji su evoluirali u velike političke pokrete koji se bore protiv globalizma i radikalno čuvaju kulturno istorijsko nasljeđe i vlastite istorijske vrijednosti koje daju poseban identitet. U praksi, istražujući politički aspekt, vidljivo je stanje u Mađarskoj koja je, iako članica EU, i pri tome vlasti snažno brane suverene odluke iako na iste nemaju pravo. Tako Viktor Orban zabranjuje rad organizacija iza kojih stoje protagonisti globalizacijskih tokova poput Soroša, te svih nevladinih organizacija koje rade na sličnim ciljevima. Tu je još niz odluka koje ukazuju da se Mađarska vraća starom putu suvereniteta i jasno odustaje od zajedničke globalne politike EU. Na drugoj strani tu je Velika Britanija koja je odlučila zadržati svoj aglosaksonski karakter bez obzira na gubljenje milijardi vrijednog tržišta. Socijalna atomizacija ne dozvoljava ispoljavanje bilo kakvih ciljeva društva koji su u suprotnosti sa globalnim tendencijama neoliberalnog kapitalizma, dok mnogi autori ističu na tragu ranijih jasnih naučnih spoznaja, kako nacija državljana podrazumijeva da se ljudi ne mogu ujedinjavati putem jedne jedine totalne identifikacije, jer pluralizam u identifikacijama, kulturnim, religijskim, jezičkim i sl. implicira pojam političke nacije državljana. Stoga, državna nacija dozvoljava svojim građanima da javno ispoljavaju više identiteta. (Zgodić, 2011)

Odnose politike i ekonomije, takođe, je narušila globalizacija: „U doba neoliberalne globalizacije izmijenjeni su tradicionalni odnosi politike i ekonomije – na teret politike i suverenih država – zbog čega se savremeni politički proces suočava s nedostatkom

demokratskog legitimiteta, ekonomskom nestabilnošću i društvenom atomizacijom. U cilju eliminiranja negativnih efekata neoliberalne globalizacije nužno je restaurirati tradicionalne odnose politike i ekonomije, odnosno dovesti ih u neku vrstu ravnoteže koja će socijalnu egzistenciju građana u državama učiniti pravednjom, ugodnjom i podnošljivijom.“ (Fejzić, Sadiković, Turčalo, 2017) Na kraju, važno bi bilo spomenuti i razmišljanja Eugena Pusića o krizi naše socijalne države. U jednom članku upozorava na teškoće s kojima se suočila tadašnja naša socijalna država. Pusić upozorava: „S jedne strane, da je nastojanje države da u pitanje ne doveđe načelo raspodjele nacionalnog dohotka prema potrebama i u korist siromašnijih građana, u okolnostima kada su, sve ekonomski poteškoće dostigle vrhunac uslijed čega opterećenost socijalnim programima više nije podnošljiva.“ (Pusić, 2011:34) Socijalni programi, postepeno, gube na značaju: „Rezultat je ovog protuslovlja da socijalni programi većinom nisu izričito i formalno ukidani, ali – kako podaci pokazuju, njihova se stvarna vrijednost i kvalitet neprestano smanjuju.“ (Pusić, 2011: 35,52) Socijalna atomizacija je devijacija koja mijenja društveni poredak iz temelja. Naime, shodno viđenju Hansa F. Zachera, njemačkog teoretičara socijalne politike s kraja 20. stoljeća, koji smatra da socijalna politika treba: „... svakome osigurati život dostojan čovjeka, smanjiti razlike u dobrobiti, a odnos ovisnosti odstraniti ili nadzirati.“ (Pusić, 2011: 35, 55) Pojedinac mora imati osnovne uslove za život, u suprotnom, stvorice se atomizirano društvo koje može biti izuzetno opasno po opstanak države.

Kategorijalno pojmovni sistem

Osnovni pojmovi za istraživanje problema su:

Socijalna atomizacija je jedan od pojnova koji će obilježiti XXI stoljeće. Smještena je u globalni okvir koji, sam po sebi, pretendira da nametne jedan centar moći. Ona, općenito, briše granice, ali i civilizacijske vrijednosti naroda, nepoštujući njihove zahtjeve u cijelini na ostvarenje vlastitog života u posebnim društvenim okvirima sa visokim stepenom suvereniteta, autonomije i vlastitim vrijednostima utemeljenim na demokratskim principima, legitimiziranim kroz volju građana.

Neoliberalni globalizam - jedan od najdjelotvornijih instrumenata koje koristi zapadna civilizacija u naporu da održi dominirajući položaj u tekućem sukobu civilizacija. (Kukoč, 2006: 32)

Ciljevi istraživanja

4.1 Naučni cilj ovog istraživačkog rada jeste u tome da se što detaljnije istraži fenomen socijalne atomizacije u periodu neoliberalne globalizacije, kao i njene političke implikacije, te da se uz pomoć različitih naučnih metoda obogati akademsko znanje u vezi sa datom temom koja je, još uvijek, nedovoljno istražena.

4.2 Društveni cilj sastoji se od napora da se građanstvo što bolje upozna sa fenomenom atomizacije društva koji obilježava XXI vijek, te da se da uvid i na političke implikacije istog koje se tiču i pojedinca i društva i "zajednice". Uz pomoć naučnih metoda društvo će moći da se znanstveno osvijesti o fenomenima koji, naizgled, ne dopiru do jedinke društva, a zapravo, se temelje na njima.

Sistem hipoteza

a) Generalna hipoteza

Atomizirana društva su istovremeno nesigurna društva kojima prijete različite opasnosti, odnosno, u njima se civilno stanje postepeno konvertira u prirodno stanje socijalne egzistencije, a neoliberalna globalizacija u okviru takvih društava ima idealno tlo za napodištanje temelja savremenog društva.

b) Posebne – pojedinačne hipoteze

- 1) Socijalna atomizacija je izazov globalne politike na koji države nemaju odgovor što dovodi do narušavanja harmonije društva;
- 2) Neoliberalna ideologija iskoristila je nesposobnost država da pronađe funkcionalne sisteme djelovanja u globalizaciji, te nameće neoliberalnu globalizaciju kao savšenu strukturu djelovanja;
- 3) Unutrašnja sigurnost demokratskih država narušena je socijalnom atomizacijom, a sa njom i stabilnost države na međunarodnoj sceni;
- 4) Tranzicijske države su najviše pogodene procesom socijalne atomizacije;
- 5) Ideologija ekstremne desnice gubi borbu protiv globalizacije zbog primoranosti država da private njene procesa i da se istim prilagode;
- 6) Društvena atomizacija dovela je do ekspanzije radikalnih religijsko-fundamentalističkih svjetonazora, posebno zbog aspekta sigurnosti koji nudi religija u vremenu sveopšte nesigurnosti;

7) Ekspanzija socijalne atomizacije i u razvijenim i nerazvijenim državama dovodi do prijetnje stabilnosti demokratskim državama.

Način istraživanja

Prilikom istraživanja i zaključivanja saznanja u ovom magistarskom radu korištene će biti različite naučne metode. Najprije će se proučavati literatura, kao prvobitni izvor podataka, a potom i brojni drugi, relevantni izvori. Takođe, statistički podaci predstavljajuće izuzetno važan dio kako bi se došlo do potpuno istinitih i provjerjenih informacija. Induktivnom metodom analiziraće se pojedinačne situacije, događaji, kao i činjenice, a potom će se deduktivnom metodom moći dati generalni sud o istima. Takođe, na temelju analize koja će da obuhvati naučni aspekt istraživanja, prikupljene informacije i činjenice će se detaljno rasčlaniti, a njihovom sintezom će se dobiti istinita tvrdnja. Poređenjem država, stanja u njima, te brojnim relevantnim poređenjima iskoristiće se i komparativna metoda, a za zaključak magistarskog rada metodom dokazivanja će se potvrditi data navedena saznanja.

Stoga, u naučnom istraživanju, formulaciji i prezentaciji rezultata istraživanja u master radu koristiće se odgovarajuće kombinacije brojnih opštih naučnih metoda, kao što su:

- (a) analitičko- sintetička metoda primjenjivaće se u svim fazama istraživanja;
- (b) statistička metoda biće korištena uz ograničenja uvjetovana istraživanjem isključivo kvantitativnih sadržaja. Primjenom ove metode kvantificirat će se saznanja o prostornim, vremenskim angažiranjima vezanim za rezultate koje posmatramo, u našem slučaju, socijalnu atomizaciju. Također, primjena ove metode bit će u kvantitativnoj obradi podataka, dobijenih eventualnom anketom, ali i sagledavanja drugih pokazatelja uticaj socijalne atomizacije na društvo. Sporedna primjena statističke metode bila bi u obradi podataka dobijenih analizom sadržaja;
- (c) komparativnom metodom bit će sagledani različiti pristupi u razmatranju navedene problematike i vršiće se međusobno uspoređivanje formalnih i sadržajnih svojstava, sličnosti i razlike, prednosti i nedostaci u radu, kako određenih policy makersa, tako i drugih subjekata prilikom sistemske društvene degradacije.
- (d) Metoda dedukcije koristit će se prije svega kako bi se na osnovu opštih znanja o upravljanju i principima mogli dovesti zaključci vezani za temu istraživanja i

pokazatelja u BiH. Ova metoda se može koristiti i za provjeravanje hipoteza tako da nam u ovom slučaju može biti bitna.

Pojedinačne metode koje će biti korištene u ovom magistarskom radu:

- (a) Metoda studije slučaja;
- (b) Analiza;
- (c) Sinteza;
- (d) Klasifikacija;
- (e) Generalizacija će se koristiti u cilju formiranja opšteg zaključka u vezi sa pitanjima socijalne atomizacije u periodu neoliberalne globalizacije.

Znanstvena građa koja će biti korištena tokom izrade magistarskog rada će biti bazirana na:

1. Naučnoj literaturi (prvenstveno se odnosi na knjige i enciklopedije);
2. Osnovnim podacima koji će biti dobijeni iz istraživačkog segmenta rada;
3. Sekundarnim podacima (odnosi se na članke, časopise i relevantne internet izvore).

Vremensko i prostorno određenje istraživanja

Istraživanje neophodno za relevantnost i dosljednog ovog rada obaviće se tokom perioda 20. 02. 2019. – 19. 4. 2021. godine u Bosni i Hercegovini, za vrijeme kojeg će se prikupiti sve bitne informacije, razmotriti činjenice, te znanstveno objediniti uz konstantne konsultacije sa mentorom.

TEORIJSKO POIMANJE SOCIJALNE ATOMIZACIJE I NEOLIBERALNE GLOBALIZACIJE U POLITICOLOGIJI

Socijalna atomizacija kao izazov globalne politike

Globalizacija je povezana sa ljudskom nebezbjednošću kao i sa višim stepenom ljudske bezbjednosti. Govoreći o pojmu bezbjednosti, apsolutna bezbjednost nije moguća ni ostvariva zbog toga što svaka situacija i dešavanje nosi sa sobom određenu dozu rizika. Šolte navodi da: „Uporedo sa osnovnom rekonfiguracijom društvene geografije koja je u toku, porast transplanetarnih odnosa je oslabio mnoge od pređašnjih bezbjednosti, u kojima je vladala izvjesnost i predvidivost da svako ima svoje mjesto pod suncem. Savremena globalizacija i porast suprateritorijalnosti poremetili su ranije predvidiva područja proizvodnje, upravljanja, identiteta i saznanja. Rezultanta je pojačala osjećaj gubitka spone, a razutemeljenje je nesumnjivo doprinijelo opštem ambijentu prodora ljudske nebezbjednosti.“ (Šolte, 2009:280) Globalizacija je stvorila globalni svijet – svijet u kojem svi mogu, apsolutno, sve i gdje ne postoji pripadnost kao isključiva za određeno područje ili, na primjer, zajednicu. Aspekt ljudske bezbjednosti pojačan je, takođe, na različitim nivoima – od mirovnih misija do pitanja bezbjednosti manjina i njihove sigurnosti. Pitanje bezbjednosti izvodi se, takođe, iz društvenog jedinstva. Osnova sigurnosti ljudi je bazirana na osjećaju pripadnosti (nekome ili nečemu), te na osjećaju potpore koju dobijaju od date grupe. Pripadnost kao takva dovedena je u pitanje, pri čemu ljudi koji su navikli da pripadaju određenoj i bliskoj grupi, strukturi ljudi, te društvu sada nemaju tu privilegiju nego jednostavno pripadaju globalnoj zajednici, što je teško približiti individui koja na takvu vrstu pripadnosti nije navikla. Problem društvenog jedinstva je akcentovan od strane novoliberalističke politike spram globalizacije i njenih procesa zbog toga što je pitanju društvenog jedinstva pristupio sa stavom konkurenčije na globalnom tržištu gdje postoji minimalno ili, u većem broju slučajeva, nimalo prostora za saradnju i interes kolektiva. (Šolte, 2009) Mnogobrojni autori ukazuju na pojavu socijalne atomizacije kao pojavu onog što je nužno uslijed neoliberalizma. Neoliberalizam, za cilj svakako da nije imao pojavu socijalne atomizacije, ali je kroz njegovo dejstvo ona nastala i klasifikovala se kao jedan od ključnih

problema XXI vijeka. Neoliberalizam, nazivan još i negativnom slobodom, društvo još uvijek nije doveo u stanje ropstva, kako upozorava Gellner, ali ga je učinio atomizovanim. Margaret Tačer smatra da: „Društvo ne postoji, već samo pojedinci i njihove porodice.“ (Hejvud, 2004:100) Ovakva izjava se može tumačiti dvostruko – kao da su pojedinci osnova svega i da kada se govori o nepostojanju društva bez njega samo želi staviti akcenat na važnost pojedinca, te na drugi način u kojem se govori isključivo o procesu individualizacije. Hejvud, ovakvu izjavu objašnjava kao krajnju individualizaciju, a Gellner objašnjava atomizirano društvo: „Atomizacija društva neprestano ulijeva strah, katkad i nadu, a povremeno oboje odjednom. Tradicionalno, čovjek je predstavljao individuu, izolovanu od drugih društava, a društvo je to koje ga je prisililo na saradnju sa drugim zajednicama. Realističnije viđenje počinje sa nekom vrstom prirodnog zajedništva, koja je razvijeniji društveni poredak modificirala i pojedincima omogućila više slobode.“ (Gellner, 2001:20) Krajnji ishod atomizacije društva je ljudsko otuđenje jednih od drugih. Oni koji stoje uz stavove neoliberalizma podrazumijevaju individualizam kao način koji će omogućiti maksimizaciju cjelokupnog materijalističkog svijeta, s tim što je pojedinac isključivo odgovoran za svoj status u društvu gdje se akcentira pitanje sposobnosti određene individue. Bilo koji vid društvenog odnosa ne može se zamisliti bez interakcije članova tog društva. Šolte atomizaciju objašnjava i kroz društvene procese: „Društveni odnosi ne mogu se svesti na izolovane pojedince povezane poslom i potrošnjom. Postoji potreba za društvenim povezivanjem, ali kako to iskombinovati u društvenom svijetu. Globalizacija je podrivala modernu pretpostavku da društveno jedinstvo može i treba da bude zagarantovano isključivo preko jedinice država-nacija-zemlja-društvo.“ (Šolte, 2009:309) Teritorijalno određenje bilo je osnova društvenog povezivanja ranijih generacija. Međutim, odnosi u svijetu nisu dozvolili da se društva u njemu formiraju u teritorijalne jedinice izolovane od ostatka svijeta – jedinice društava sa isključivom nacionalnošću. Globalizacija (vođena principom globalnog sela) nije dozvolila ovakvo svjetsko formiranje niti odvojenost i posebnost društava koja će izolovano djelovati. Integracija društva pogodena procesima globalizacije istražena je kroz lokalna zajedništva. Promatraljući lokalna stanovništva, njihove potrebe i potražnje pokušalo se odgovoriti na situaciju u kojoj su se našli „pogođeni“ procesima globalizacije. Globalizacija je sa sobom donijela određeni vid razdora u ovakvim zajednicama jer za suštinu opstanka lokalne zajednice više nisu bile dovoljne, treba da se pređe na višu instancu. (Šolte, 2009) Lokalne zajednice pod uticajem globalizacije i njenih procesa ne mogu

da funkcionišu jer svijet više ne funkcioniše na lokalnom principu koji se kasnije infiltrira na svjetski nivo, nego su svi konstantno i odjednom u borbenom polju svjetskog nivoa. Potom se osvrćući na globalizacijski uticaj može definisati: „Savremena globalizacija je takođe podrila društveno jedinstvo preko podrške različitim komunitarnim snagama razdora. Komunitarizam je oblik politike identiteta, prema kojoj se unutrašnja grupa tvori putem naglašavanja razlike između nje i njene polarizovane suprotnosti, tj. spoljašnje grupe. Komunitaristička logika *mi-oni* je poznata od ranijih dvostrukih podjela, *inter alia*, između zemljaka i došljaka, između West-a i Rest-a, između bijelih i obojenih ljudi, strejtera i gejeva, itd. U svim od ovih slučajeva, integracija dijela populacije postiže se dezintegracijom veće kolektivnosti. Osim toga, ovo negativno zasnovano jedinstvo – značaj zajedništva određen više onim za šta nije nego onim za šta jeste – težilo je ka razvijanju samo plitke solidarnosti. Većina komunitarizma je bila očigledna u političkim trendovima identiteta. Na primjer, množenje nacionalističkih pokreta je obično uključivalo znatan stepen agresivnog drugovanja. Neteritorijalne solidarnosti su se takođe često oslanjale na isključivanju određenih drugih, feministi i drugi su često stvarali jedinstvo svoje unutrašnje grupe, naglašavajući odvajanje od i konflikt sa autsajderima. Drugim riječima, ove transplanetarne komune imale su potrebu za rasparčavanjem svjetske društvene cjeline, kako bi integrirali svoje posebno parče humanosti. Cjelokupno društveno jedinstvo – kako unutar države, tako i na svjetskoj skali – je, kao rezultat lako pretrpjelo štetu.“ (Šolte, 2009:310) Globalizacija podriva hegemoniju društva, a socijalna atomizacija kao jedna od njenih posljedica prijeti čak i njegovom nestajanju, za koje se može reći da je samo odloženo u slučaju da se po datom pitanju ne preduzmu određeni odlučujući koraci kako bi se spriječilo nestajanje društva kao oblika funkcionisanja i djelovanja grupacija ljudi.

Sve navedeno dovodi u situaciju da se krene u potragu za alternativnim modelima društvenog jedinstva kako bi se umanjile posljedice socijalne atomizacije u epohi globalizacije. Međutim, premalo je toga što bi dovelo do jedinstvenog alternativnog, a funkcionalnog rješenja. Dolazi se i do pitanja korporacija: „Neke firme su zastupale ideje korporativnog građanstva kao način da se doprinese trajnoj društvenoj strukturi u globalnijem svijetu. Brojni poslovni rukovodioci su prepoznali ograničenja novoliberalizma putem napomena tipa *uspješna kompanija sutrašnjice ne smije dozvoliti da bude bezlična instituacija koja ne čini ništa drugo osim prodaje pravog proizvoda po pravoj cijeni*. Pokret korporativno-društvene odgovornosti je povukao trostruku donju crtu društvene, ekonomski e ravnopravne ravnoteže. Prema ovoj

viziji, biznis treba uskladiti sa trojnim P – populacijom, planetom i profitom. Međutim, mnogobrojne kompanije su izbjegle pitanja CSR, a mnogi CEO su očigledno istakli slične slogane najviše iz marketinških razloga i/ili zbog odbijanja poziva na veću zvaničnu regulaciju globalnog kapitala. Čak i da potpuno razvijen i entuzijastički nastrojen CSR promoviše veće društveno jedinstvo, to ipak ne bi bilo dovoljno. Društvo se može svesti na tržište, ma koliko to tržište bilo prijateljski nastrojeno.“ (Šolte, 2009:310) Kao još jedan aspekt na kojem bi se moglo temeljiti društveno jedinstvo javlja se i globalno civilno društvo. Međutim, brojni su problemi koji bi uspjeli da usklade različita društva, njihove potrebe i ciljeve sa jednim – osnovnim i primarnim zajedničkim ciljem, a iako se kojim slučajem uspije uspostaviti pitanje je koliko je održivo.

Društvo koje je atomizirano izbjegava i bilo koji oblik saradnje jer atomizirani pojedinci, pored steknutog nepovjerenja u kolektivitet, teže individualnom napretku. Redaeli predstavlja na izuzetan način problem saradnje unutar zajednica: „Saradnja između ljudskih zajednica propada enormnom brzinom, te se moraju pronaći odgovori zbog čega je došlo do toga. Prvi razlog treba da se potraži u savremenom načinu približavanja stvarnosti. Sa pojavom moderne nauke, zapadna civilizacija gubi kontak sa stvarnošću u cjelini. U drevnoj Grčkoj pojavila se filozofija koja dovodi u pitanje cjelokupnost stvari: drevni mislioci tražili su apsolutno podrijetlo, krajnji neuporedivi princip iz kojeg sve dolazi i prema kojem sve ide. Ovaj pristup podrazumijeva stvarnost kao čvrstu i cijelu dimenziju. Danas smo izgubili, upravo tu, sveobuhvatnu viziju. Složenost civilizacije traži od nas da se naša pažnja posvećuje aspektima stvarnosti, poput teologije, ekonomije, politike, tehnologije ili nauke. Uzevši u obzir visoku specijalizaciju ovih disciplina, one se međusobno odnose sa velikim poteškoćama. Ovakva kulturna fragmentacija objašnjava se određenim opažanjima – najprije, pristalice različitih disciplina uvjerene su da će baš njihova disciplina riješiti globalna pitanja i probleme. Kao jedan od razloga takvog ponašanja navodi se i ekstremno povjerenje koje se stavlja u nauku nakon Naučne revolucije XVI vijeka. Potom se različite discipline bore za zadržavanje istine (spor između evolucionista i kreacionista o porijeklu vrste jasan je primjer). Neprestana fragmentacija znanja ne može lako rekapitulirati izvornu želju za univerzalnim razumijevanjem. *Konkurenca je najlakši način za postizanje produktivnosti i efikasnosti sa nedostatkom fragmentacije zajednica na izolirane pojedince.* Opšti postupak fragmentacije događa se zbog toga što je civilizacija ishod interakcije ljudi sa stvarnošću – struktura naše civilizacije mora odražavati način na koji je oblikovana naša

intimnost. Dinamičnost je tipična individualna osobina koju moderno društvo zahtjeva. Od individue se traži da bude prilagodljiva, da obavi sve potrebne zadatke, što za direktni efekat ima i to da je ona djelimično konstantno dislocirana. Stalni zahtjev višestrukih aktivnosti fragmentira naš identitet. Efekti ovakvog dinamizma utiču na sve vrijednosti pojedinca. U skladu sa vizijom Zigmunta Bauma sada se moderni pojedinci treba da zamisle kao ljudi koji nisu u stanju napraviti iz temelja, tražeći novost koju nikada ne pronađu, sumnjujući da je ono što pronađu ono što traže, ali sa sigurnošću da ih novi pronalazak neće zaustaviti u daljem traženju.“ (Redaeli, 2019: 2, 5)

Društveni život u epohi globalizacije karakteriše nebezbjednost, te dovodi socijalnu atomizaciju u jedan od ključnih problema. Globalizacija sa sobom nosi i pozitivne i negativne aspekte, problem se javlja zbog toga što negativni aspekti utiču i previše na društveni život kako pojedinca, tako i zajednice te dovodi do atomizacije istog, a atomizacija sama po sebi dovodi do gubljenja istinskih vrijednosti na kojima život počiva. Ono na šta, takođe, treba da se stavi akcenat jeste to da nestankom globalizacije i njenih procesa ne bi nestali i problemi društvenog jedinstva, bezbjednosti, problemi siromaštva i sličnog. Globalizacija je samo doprinijela ekspanziji problema društvene harmonije: „Ni na koji način nije bilo neminovno da povećane transplanetarne veze treba da ponavljaju ili pogoršavaju oružane konflikte, kriminal, ekološku degradaciju, finansijsku nestabilnost, siromaštvo, radne uslove ili kulturno uništenje. U slučajevima gdje je savremena globalizacija imala negativan uticaj, u tim oblastima krivica je u izboru političkih strategija (često u novoliberalističkim redovima), prije nego u svjetskim odnosima kao takvim. Alternativni pristupi naspram globalizacije mogli bi ublažiti ili odstraniti ove nevolje ili čak proizvesti pozitivne ishode.“ (Šolte, 2009:315) Uvezši sve navedeno u obzir, socijalna atomizacija jeste jedna od posljedica globalizacijskih procesa. Pojedinac se okreće sam sebi, svojoj finansijskoj stabilnosti, opstanku u vrijeme iznimne konkurentnosti. Logično pitanje koje proizilazi iz ovakve tvrdnje jeste zašto se sve to ne bi moglo ostvariti kroz zajednicu i društvo – globalizacijski procesi ne dozvoljavaju jer nameću razne oblike opasnosti, te je pojedincu jednostavnije i sigurnije da na globalno polje izađe sam, uvjeren u svoje sposobnosti i mogućnosti, bez da se oslanja na zajednicu. Zaključivši da su posljedice globalizacijskih procesa i pozitivne i negativne, da globalizacija kao jedinstven proces ne može isključivo biti uzrok ljudske nebezbjednosti na raznim poljima, nego je samo još jedan od usputnih uroka, te da socijalna atomizacija proizilazi iz globalnosti možemo da utvrđimo da su postojeća rješenja

problema koje globalna politika nosi sa sobom malo djelotvorna. Socijalna atomizacija jeste jedan od ključnih problema današnjice, a kao takav je i slabo i nedovoljno detaljno istražen jer kada se osnova svega, svakog društva, pa i onog globalnog – pojedinac, izoluje i teži ka ispunjenju sopstvenih ciljeva bez obzira na viši cilj – zajednice, društva, države i svijeta dolazimo u bezizlaznu situaciju u kojoj je opstanak svega i svih doveden u ptanje.

Neoliberalna globalizacija kao produkt neoliberalne ideologije

Kako bi se najbolje definisala neoliberalna globalizacija kao produkt neoliberalne ideologije, neophodno je prvo detaljno analizirati njihov uzajamni odnos: „Izraz globalizacija ističe se kao hegemonistički koncept neoliberalne ideologije, odražavajući jednu od glavnih tačaka trenutne agende političke ekonomije. Koncept je uglavnom definisan u sklopu modernog projekta o *građanstvu* pri čemu se poziva na parole kao što su *biti građanin modernog sela*, *prilagođavati se potrebi globalnog tržišta* i slično. U skladu sa tim, izraz ima dvostruko značenje:

1. Kao definicija termin se odnosi na pojačanu integraciju svjetskog tržišta roba, finansijsa, te njegove društvene i kulturne vrijednosti. Kontekst ove definicije daje prednost nujujoj ekonomskoj implikaciji globalizacijskog procesa;
2. Na višoj razini, ovaj proces podrazumijeva program za uništavanje kolektivnih struktura koje mogu sprječiti tržišnu logiku.“ (Kose, Senses, Yeldan, 2007: 43, 44)

Lučev i Babić naveli su da neoliberalizam, prosto rečeno, predstavlja odluku, odnosno, izbor onih političkih akcija koje su usmjerene u pravcu tržišta. Takođe, mnogi drugi autori su za način komparacije uzeli tehnologiju, ali onu alternativnu. Uopštena upotreba termina ne može da da potpuno jasno i definisano pojašnjenje da li se ona može podrazumijevati na dato primjenljivanje određene politike ili politika ili se pod njom smatra idejni sklop. Definisanje neoliberalizma, na specifičan način, na koji to Harvey čini – da različitosti u potpunosti zanemari, odnosno, kao jednu teoriju političko-ekonomске prakse koja u temeljnim postulatima ima da se dobrobit čovjeka najbolje može ostvariti kroz oslobođanje osobnih poduzetničkih sloboda, te raznih vještina u sklopu institucionalnog okvira, a koji su karakterisani sa nepobitnim pravima na vlasništvo, tržišnu slobodu i slobodu trgovine, što sve ukazuje na to da daje posebnu specifičnost. (Lučev, Babić, 2012) Dakle, ovakvo postavljanje definicije akcentira sve čovjekove sposobnosti kao pojedinca, individue, od koje će zavisiti i njegova mogućnost za prosperitetom, kvalitet života, ali i samo egzistencijalno pitanje. Dalje tumačenje glasi da: „U okviru liberalno nastrojenih ekonomskih društava ovaj termin se često koristi u veoma uskom značenju, ali bez obzira na to može da predstavlja ekvivalent za brojne druge termine i sintagme

kao što je, na primjer, monetarizam, neokonzervativizam, te ekonomski racionalizam. Koristeći se preporukama koje su namjene javnoj politici, a upućene su od strane Washingtona u periodu od 1980-ih godina do 2000. jasno je izvodljivo da mogu biti zamjenjeni skupovi preporuka:

- a) težnja za stabilnošću u sferi makroekonomije putem kontrole inflacije, te umanjujući fiskalne gubitke
- b) putem procesa liberalizacije kapitalnog računa, te kroz trgovinu napraviti mogućnost za ekonomiju koja će biti dostupna cijelom svijetu
- c) obezbjediti liberalan status domaćem tržištu putem deregulacijskih i privatizacijskih procesa

Ovakvo shvatanje se čini izuzetno uvjerljivim, ali iako je izuzetno detaljno, nije neophodno i dovoljno specifično.“ (Lučev, Babić, 2012:2,3) Globalizacija se često shvata kao jednostavno globalno umrežavanje, odnosno, kao proces koji za cilj ima umnožavanje i uspostavljanje tehnoloških preduslova za globalnost. Shaw tvrdi da je globalnost jedan od ključnih procesa za razvoj zajedničke ljudske svijesti o *globalu*, ali ne u smislu apstraktne ili intelektualne veze. Naravno, ne prepostavlja se da globalnost sama po sebi stvara zajedničku globalnu svijest – strategije kapitala, zagovaračkih pokreta i države otvaraju polje sukoba u kojem i same granice države-nacije postaju pitanje pregovora. (Beck, 2002:79)

Period hladnog rata rezultirao je neoliberalnom globalizacijom kao jednom od najuticajnijih sila svjetske politike i onom presudnom u političkim pojmovima. Neoliberalističke tvrdnje u sebi sadrže obećanje da će se stvoriti uslovi za nestanak globalne hijerarhije i podjele rada, uobličeno u korporativnu realpolitiku. Neoliberalni režim uključuje političke principe koji pokušavaju da optimizuju *ekonomski egoizam* i za cilj ima provedbu nove svjetske politike bazirane na distribuciji pravde. Ovim se neoliberalizam uspostavlja kao kvazi-globalna stranka koja tvrdi da zastupa vrijednosti na globalnom nivou, a ne interes poslovanja. Postavlja se utopija u stvanom životu koju čini potpuna dominantnost neoliberalnog režima kojom je moguće izbrisati siromaštvo sa svjetske mape, pružiti blagostanje generiranjem situacija win-win, a ne dinamikom kojom *pobjednik odnosi sve*. Neoliberalni tok stvara uslove za kozmopolitsko – novo doba, globalnom politikom briše granice pri čemu dolazi do nacionalnog otpora i mnogobrojnih kontraindikacija. Neoliberalni režim negira i isključuje sve one načine ponašanja koje sprečavaju, ugrožavaju i narušavaju veze sa globalnim strukturama. Takođe, neoliberalni

režim u potpunosti odlučuje o isključivanju i uključivanju u globalnu ekonomiju. Moć ovog režima utemeljena je na potencijalnoj moralnoj i ekonomskoj isključenosti cjelokupnog stanovništva država kao i njih samih, s tim što države nisu jedino međusobno isključive. U okviru ovog režima nedržavni akteri mogu da isključe države i njihovo stanovništvo jednostavno ulazući u njih. Pitanje pozicije na svjetskoj sceni u velikoj mjeri je uslovljeno ovom isključenosti, odnosno, uspjeh ili neuspjeh na svjetskoj sceni određuje uključenost. Zemljama koje su pogodne za ulaganje oduzima se finansijska, odnosno, materijalna stabilnost i sigurnost, dok se onim zemljama koje su *stabilne* time oduzima dostojanstvo, a na kraju i jednima i drugima dovodi se u pitanje suverenitet i njegovo narušavanje. Nacionalne države zamišljene su kao izvršna tijela, a snaga i moć neoliberalnog režima jesu zamišljeni kao globalno zakonodavno tijelo koje predviđa globalno obavezujuće odluke, a time isključuje otpor pojedinih država. Primjenjuje se i *policy mix* gdje su političke reforme usmjerene ka, prvenstveno, ekonomskim ciljevima poput ukidanja trgovinskih prepreka, absolutna mobilnost kapitala, inflacija na najnižem nivou, te država blagostanja čij je akcenat podsticanje cjelokupnog društva na rad. Jedan od pokazatelja moći i dominacije neoliberalizma jeste i to što su globalna tržišta postala jedino mjerodavno za donošenje i ekonomskih i političkih odluka. Neoliberalni režim svoje ciljeve postiže kao globalna ideologija zanemarujući, odnosno, prelazeći granice, stranke i pojedinačna društva. Neoliberalizam ne vlada samo u globalnim korporacijama i institucijama poput Međunarodnog monetarnog fonda i Svjetske banke nego i u domenu nacionalnih stranaka, vlada, skupština. (Beck, 2002:77) Mogućnost brisanja granica i dostupnost na svim nivoima, neograničavajući se na lokalno ili državno dali su neoliberalnom režimu mogućnost potpune ekspanzije. Milardović se osvrće i na segment globalizacije: „Prema tome, uz širi društveni kontekst nastanka nove globalizacije u sklopu druge modernizacije svijeta, presudnu ulogu odigrali su tehnologija i neoliberalizam kao pobjednička ideologijaizašla iz sukoba ideologija 20. stoljeća. Osobito u segmentu prihvaćanja neoliberalnih vrijednosti od strane globalnih igrača MMF-a, WTO-a, Svjetske banke, tj. elemenata neoliberalnog Washingtonskog konsenzusa, institucija koje globalizaciju pristrano u interesu najbogatijih i tako stvaraju uvjete neravnoteže u svijetu, umjesto ravnoteže za koju su prвobito osnovane. I ne samo pristrano. Ono na čemu se zasniva data politika jeste politika koja za cilj ima jedinstven ekonomski model za cijeli svijet, dok će vlade predstavljati samo figurativna državna tijela, a implementiranje date politike u zemljama u tranziciji kao što su Rusija i Hrvatska iznjedriće koncept legalizirane pljačke

stoljeća čiji je glavni akter bila lokalna oligarhija s potpisom *odobrio MMF*. Kao takva ona ne razlikuje društva, kulture, tradicije načine gospodarenja. Odnosno, ona djeluje prema neoliberalnim stanovištima koji se temelje na jednostavnom načinu koji govori da možeš da uzmeš ili da ostaviš. Oni koji su bili protiv Washingtonskog konsenzusa imenovali su ga kao neoliberalizam. Stiglizt navodi kako se u njegovom stanovištu ne može pronaći negativnost prema globalizacijskim procesima, ali da postoji negativnost prema načinu sproveđenja putem politika Washingtonskog konsenzusa. Takvo mišljenje apsolutno podupirem. Ovdje je riječ o kritici metode funkcioniranja globalnih igrača koji svijet guraju u još veću provaliju no što se čini.“ (Milardović, 2008:7 prema Riffkin-u, 2006) Dakle, ovdje se osvrćemo i na problem sproveđenja globalizacijskih procesa koji u drugi plan stavlju sve tradicionalno, te o onima koji imaju epitet najmoćnijih, a koji svojim djelima sve višre produbljuju društveni jaz.

Jedan od mnogobrojnih stavova teoretičara kada je riječ o neoliberalnoj globalizaciji jeste da je sasvim prirodan tok kapitala iz razvijenih ekonomija ka ekonomijama u razvoju koje su bazirane na napretku i radu mlađe populacije, te potrebi za ulaganjem i prilivom kapitala. U bliskoj istoriji ovakav tok kapitala ometen je ekonomskim krizama za koje neoliberalno stanovište okriviljuje vlade. Globalizacija ima jasne ciljeve prema kojima ide: „Utvrđeno je da je globalizacija proces koji akcentira i ide prema kapitalu, nasuprot napretka sa istorijskog aspekta. Kao jedan od glavnih koncepata neoliberalne ideologije, povezani pojmovi odražavaju strateški interes međunarodnog kapitala. Glavnu ulogu u ovome, svakako, imaju međunarodne organizacije, te multinacionalne organizacije poput MMF-a, Svjetske banke i Svjetske trgovinske organizacije. Termin globalizacije odražava glavni ideološki koncept transnacionalnih korporacija i internacionalnih finansijskih institucija da reorganiziraju globalno tržište kako bi, što bolje, služilo njihovim strateškim interesima. U skladu sa tim, globalizacija služi kao zaštitna fraza koja prikriva stvarni interes globalizacije kapitala i podrazumijeva skup strateških politika kojima se reorganizira uloga razvijanja nacija u međunarodnoj podjeli rada i konsolidaciju nadmoći kapitala nad radom.“ (Kose, Senses, Yeldan, 2007:43,44) Transnacionalne korporacije i međunarodne organizacije preuzele su glavnu ulogu u, takozvanom, sređivanju svjetskog sistema koji treba da funkcioniše na globalnom nivou. Milardović se osvrće i na Giddensa: „Određuje li se rizik kategorijom društvene dinamike ili voljom za pokretljivošću društva za stalnim mijenama, onda stalne mijene moraju izazvati prekide kontinuiteta i funkcionisanja nad kojim uporedo mora da uspostavi nadzornu sferu kao i

da se osigura od posljedica. Giddens dobro primjećuje kako rizike prati i ona druga volja za osiguranjem od svekolikih rizika. Osiguranje od rizika u smislu osobnih životnih polica osiguranja, čak i na dijelove tijela i imovine pada u polje organiziranoga posla osiguravateljskih kuća.“ (Milardović, 2008:12) Ljudi se konstantno suočavaju sa raznim oblicima izazova i rizika, naravno, neki su, prosto, neizbjegni dok za sve druge rizike u koje ljudi svjesno koračaju treba da preuzmu i posebnu odgovornost. Milardović tvrdi da: „Zanimljiva je stoga Giddensova interpretacija socijalne države kao tipa države osiguranja od rizika. Država sa ovakvim karakteristikama isto prolazi kroz proces transformacije uslijed globalističkih procesa jer je primorana na to zbog tereta zahtjeva njenog potržišnjenja. Potržišnjenje države blagostanja znači gubitak tipa socijalnog osiguranja od rizika tržišnog društva.“ (Milardović, 2008:12) Dolazimo do situacije oblikovanja globalnog tržišta na kojem nema izuzetaka u pitanju ko u njemu može da učestvuje, da bude dio istog, te da plasira svoje, takozvane, produkte. Stvara se određeni oblik borbenog polja u kojem će svi da učestvuju, a oni koji su više sposobni, snalažljivi ili je njihova želja jača za borbot za opstanak doći će u znatno bolju poziciju od onih drugih. Međutim, učestvovanje i dijelovanje apsolutno svih na kraju će opet da dovede društvo u stanje onih jačih i slabijih, tako što će se oni jači istaći i ovdje se može govoriti o neprekidnom krugu – koliko god rješenja da postoji stvorice se situacija jačih i slabijih, pri čemu će jači dominirati, a samim tim biti i u situaciji da uslovljavaju one slabije.

Ulrich Beck u stvaranju i bivanju globalizma vidi „svjetsko tržište kao posebnu ideologiju, odnosno, neoliberalnu ideologiju u kojoj bi svjetsko tržište izbacilo ili predstavljalo zamjenu za politički način djelovanja. Multidimenzionalnost globalizacije bi se svela putem globalizma na isključivu dimenziju ekonomije koja bi bila linearno shvaćena.“ (Beck, 2000:9) Budućnost cjelokupnog čovječanstva je ugrožena što nije problem samo izdvojenih vlada, organizacija ili korporacija. Znanstveno je dokazano da su globalni problemi ništa drugo do moralne maksime sa kozmopolitskom namjerom u znanstvenom prerašavanju, te se svijest o istom mora probuditi odmah, ne sutra i ne kada globalizacija krene nekim drugim, opadajućim putem, nego sada. Ne postoji niti globalni konsenzus niti odgovarajuća globalna institucija koja će odgovoriti na tekuće probleme čovječanstva u praksi i riješiti neka od vodećih problema (uzimo samo za primjer pitanje globalnog zagrijavanja). Čovječanstvo ne može čekati da se oformi neka dovoljno sposobna organizacija ili institucija na globalnom nivou nego mora svjesno i samostalno da krene da misli, djeluje i rješava pitanja koja sve više uzimaju maha i

predstavljaju opasnost po opstanak. (Beck, 2002:78) Društvo kao da nije dovoljno svjesno negativnih posljedica globalizacije, te se rasprave o njima, a posebno akcije stavljaju u drugi plan kao da je sve to teoretski, a ne praktično kako se i odvija.

DRUŠTVENA ATOMIZACIJA, DRŽAVA I SIGURNOST

Uticaj socijalne atomizacije na unutrašnju sigurnost demokratskih država

Sigurnost pojedinca znači sigurnost društva, a sigurnost društva predstavlja sigurnost države. Bez jednog od ovih segmenata dovodi se u pitanje sigurnost i svi njeni činioci bez obzira koliko jedna država bila demokratski uređena ili demokratski funkcionalna. Država ostvarujući više interese poput onih na međunarodnoj sceni, u samom vrhu političkog života, te baveći se problemima za koje smatraju da su on najviših interesa za državu zanemaruju osnovu sopstvenog postojanja – društvo i njegove pojedince. Socijalna atomizacija kao fenomen XXI vijeka koji je postao neizbjježan u svim državnim strukturama, pa i onim demokratskim, ima brojne uticaje i na unutrašnju sigurnost. Atomizirana društva postaju nesigurna, samim tim što se dovode u situaciju sve manjeg grupisanja zarad ostvarivanja primarnih interesa pojedinaca.

Postojanje demokratije sa liberalističkog stanovišta najdetaljnije objašnjava Šolte: „Prema upravo vladajućem liberalističkom shvatanju, demokratija postoji kada je društvo organizovano oko samoodređujućih nacija koje odražavaju periodične *slobodne i pravične* takmičarske izbore za većinu njihovih državnih vlasti. Drugi kvaliteti liberalnih demokratija podrazumijevaju vladavinu prava, višepartijski politički sistem, nepristrasne civilne i vojne službe, pravično pravosuđe, nezavisne mas-medije, živo civilno društvo i građansko vaspitanje svih građana. U vestfalskom međunarodnom sistemu demokratija se održavala kada su se ljudi grupisali kao različite nacije koje žive na odvojenim teritorijama na kojima upravljaju suverene države podređene javnoj kontroli.“ (Šolte, 2005:350) Za ovo istraživanje bitan je i uzajamni odnos demokratije i liberalizacije – demokratija se može smatrati nešto savršenijim oblikom liberalne demokratije, ali samo sa pozicije narodnog suvereniteta, odnosne, političke formule. Temelji i demokratije i liberalizma su postavljeni na osnovu individualističkog razumijevanja društva. (Bobbio, 1992:48) Iako razumjevanje svijeta na temelju individualizma može da da rješenja koja bi zadovoljila građanstvo, problem se javlja u sprovođenju koje nije efiksano. Cvjetičanin analizira djelo Bobbia: „Liberalizam čupa pojedinca iz organskog tijela društva i baca ga gdje vlada borba za opstanak, a demokracija ponovno priključuje pojedinca drugim

ljudima, kako bi društvo bilo ponovno uspostavljeno kao udruženje slobodnih pojedinaca. Dakle, radi se o dva različita potencijalna pojedinca kao u sebi dovršenom totalitetu i kao nedjeljivoj čestici – atomu.“ (Cvjetičanin, prema Bobbio, 1992:264) Jasno je da se proces globalizacije odvija sa ubrzanim rastom liberalne demokratije u mnogobrojnim zemljama. (Šolte, 2005) Hantington navodi da se jedan od najznačajnijih talasa demokratizacije – *treći talas demokratizacije* – kreće od 1974. godine, pri čemu je karakterisan padom desničarskih diktatura kako u Španiji, Portugalu, Grčkoj, te totalnim padom komunizma. Sam pad komunizma obezbjedio je ostvarenje procesa demokratizacije koji se temelji u najvećoj mjeri na obrascu liberalne demokratije. Zemlje u kojima je komunizam bio na snazi sada kreću u proces tranzicije što, naravno, nije moguće odjednom niti je moguće da se svi ostaci komunizma, u potpunosti, izbrišu iz postojanja i djelovanja neke zemlje. (Hejvud, 2004:70) Nevladina organizacija Freedom House je sprovedla 1998. godine istraživanje koje je za rezultat imalo statistiku da su se u od 191 države u njih 117 održali višestranački izbori što je konkretni i jasan dokaz da uporedo sa demokratizacijom ide i proces globalizacije. (Šolte, 2005:351) Proces demokratizacije uporedo sa globalizacijom može da stvori još veće probleme po društvo jer namećući različite vrste procesa, bez obzira koliko slični ili različiti bili, ne daju dovoljno prostora državama da pronađu i implementiraju adekvatna rješenja.

Kako smo već utvrdili – socijalna atomizacija je jedan od globalizacijskih procesa i za rezultat, između ostalog, ima i pitanje sigurnosti, odnosno, nesigurnosti društva. Problem sigurnosti jednog društva ne može se istražiti dovoljno dobro i detaljno, a da se ne uzme u obzir pitanje sigurnosti države. Nobilo tumači sigurnost države: „Sigurnost države znači stvaranje uvjeta za ravnopravan, miran i skladan razvoj naroda unutar njihovih država. Sigurnost države u međunarodnoj zajednici prepostavlja njezinu aktivnu i ravnopravnu interakciju s užom i širom međunarodnom okolinom, kojom ona jača svoju stabilnost, unutrašnji razvoj, ravnopravnost i teritorijalni integritet.“ (Nobilo, 1988:77) Državna sigurnost narušena je uslijed mnogobrojnih posljedica globalizacijskih procesa – od ponašanja zemalja na međunarodnom nivou prilikom čega zemlje daju dio suvereniteta određenim međunarodnim akterima i time narušavaju absolutni suverenitet do ratova, kriminala, terorizma i drugih nedaća na globalnom nivou. Globalizacija se povezuje sa problemima nesigurnosti i ljudske nebezbjednosti i na mnogo dubljim nivoima. Najmoćnije demokratije svijeta latentno prisiljavaju one države u kojima demokratija nije na najvišem nivou da stupe na međunarodnu scenu, prihvate sve obaveze,

prava, ali i dužnosti koje mjesto na međunarodnoj sceni nosi sa sobom. Dijeleći dio suvereniteta, država postaje nesigurna, gubi potpuni autoritet i nema više nedjeljivu kontrolu. Društvo kao osnova države time gubi sigurnost u istu. Veliki problem sigurnosnog pitanja predstavlja i neupućenost građana.

Postoji tendencija da se primjenjivanje mjera unutrašnje sigurnosti u liberalnim državama posmatra, na nešto drugačiji način, kao „nepravilne“ i bez striktnog reda organizovane epizode u otvorenijim i demokratskim postupcima. U liberalnim vladama represija i sila su isključene ili istisnute iz glavnih tokova političke kulture. One su prebačene u jednu od margina političkog, svakodnevnog, života u tajnu raspravu tajnih službi i obavještajnih agencija, te njihovih rukovodioca koje se odvijaju u području nacionalne sigurnosne politike. Uloga nacionalne sigurnosti nikada nije statična čak i bez ograničenja koja su joj nametnuta u kontekstu konstitucionalne republičke vlade. Na primjer, u Sjedinjenim Američkim Državama ona varira kako zbog specifičnih istorijskih i političkih okolnosti u kojima se, zapravo, formira sigurnosna politika tako i sa administrativnim i pravnim aranžmanima pod kojima se uspostavljaju i provode nacionalni obavještajni programi. (Keller, 1989) Nacionalna sigurnost, koja se danas gotovo izjednačava sa unutrašnjom sigurnošću, obuhvata brojne sfere poput ekonomске, vojne, socijalne i drugih gdje država može i treba da djeluje u pravcu i u skladu sa svojim ciljevima, zahtjevima i interesima, te predstavlja upotrebu svih nacionalnih resura kako bi se ostvarili zadani ciljevi. (Bilandžić, 2018)

Kolektivna sigurnost kao jedan od najznačajnijih pojmove održavanja mira u XXI vijeku je u konstantoj borbi za opstanak upravo zbog atomizacije društva koja dolazi sa neizbjegnim procesima globalizacije. „*Održavanje mira je zajednički interes svih država*“ je teza na kojoj se bazira teorija kolektivne sigurnosti koja da bi mogla da djeluje mora da ostvari jednu pretpostavku a to je da se mir doživljava kao nedjeljiv. Potrebno je ispuniti određene uslove kako bi ovakva kolektivna sigurnost bila učinkovita. Jedan od osnovnih uslova jeste da sve članice budu usmjerene ka jednom cilju – miru. Svi nacionalni interesi treba da budu podređeni uspostavljanju mira kao primarnog cilja i sve države moraju biti u saglasnosti u vezi sa bilo kojim pitanjem koje bi dovelo do potencijalnog narušavanja tog mira. Drugi uslov je, svakako, sposobnost država da se usaglase u svim odlukama, pa čak i onima koje bi uključivale učinkovite sankcije protiv agresora kako bi se pravovremeno zaustavilo agresivno ponašanje i narušavanje mira. Idealno funkcionisanje kolektivne sigurnosti bi najbolje funkcionisao na

univerzalnom i globalnom principu jer što je više država u sistemu kolektivne sigurnosti to su manje šanse da se on naruši. Kolektivnu sigurnost analizirali su Bennet i Oliver: „*Kolektivna sigurnost možda predstavlja interno dosljednu teoriju za održavanje svjetskog poretku, no nepraktičnu i nedostatnu za praktičnu primjenu od strane suverenih država predanih zaštiti nacionalnih interesa i uvijek sumnjičavih glede motiva drugih država.*“ (Bennet i Oliver, 2004:132) Ovdje se najbolje vidi povezanost problema praktičnosti kolektivne sigurnosti sa nacionalnom, ali sa problemom socijalne atomizacije koja, takođe, narušava unutrašnju sigurnost država. Funkcionalnost društva u slučaju da se kolektivna sigurnost primjeni u praksi postaje izuzetno slaba, gubi se povjerenje u društvo kao zajednicu kao primarnog čuvara vrijednosti koje bi se morale staviti u drugi plan u cilju ispunjenja kolektivnih interesa. Sa druge strane, odbijanje članstva u jednoj globalnoj „organizaciji“ koja bi se zalašala za očuvanje mira dovodi isto društvo u nezavidan i nezaštićen položaj u odnosu na članice. Govoreći o bilo kojem obliku sigurnosti, neizbjegno je akcenat staviti na sigurnost pojedinca. U trenutku kada socijalna atomizacija doživljava svoju ekspanziju pojedinac je najvažniji za očuvanje i društva i zajednice. Ideja ljudske sigurnosti je svoju učinkovitost dokazala najviše u posljednje dvije decenije kroz formiranja raznih organizacija i kolektiva koje se njom bave i njihovom djelotvornošću. Međutim, bez obzira na značajne promjene još uvijek se postavlja pitanje ko treba da pruži ljudsku sigurnost pojedincima i na koji bi način to trebalo da funkcioniše. (Troppiani, 2013) Danas su i dalje države te koje pojedincima obezbjeđuju određenu vrstu sigurnosti, ali šta će se dogoditi sa takvom vrstom sigurnosti kada eskalira socijalna atomizacija, te se društvo kao primat države rasparča za individualnim ciljevima i interesima, a ne kolektivnim. Za one koji podržavaju prelazak na pojedinca kao glavni referentni oblik sigurnosti, tradicionalni principi poput suverenog imuniteta, neintervencije i državne jednakosti izgledaju anahrono pred novim sigurnosnim prijetnjama. (McCormak, 2011) Novi okvir globalne sigurnosti proizilazi iz vizije da svijet u kojem su se države obavezala na promociju ljudskih prava i demokratskih vrijednosti nose i „*Odgovornost za zaštitu*“ za ljude širom svijeta onda kada njihove vlade to nisu sposobne da učine. Ovakva vizija jeste manje anahrona, ali je do sada pokazala slabu učinkovitost u vezi sa pružanjem dugoročnog mira i sigurnosti zemljama koje su podvrgnute stvarnim ili navodnim humanitarnim intervencijama. Problem nije u samoj ideji da se odbrana ljudskih prava smatra važnijom od državnog suvereniteta jer to u svojoj konačnici ima postizanje dobra građana. Ljudska sigurnost se, često, u literaturi smatra

fokusiranim na sigurnost država. Definicije poput ove predviđaju ulogu države kao glavnog nosioca sigurnosti pojedinaca, ali i nosioca monopolskih snaga legitimisanog demokratskim pristankom građana. Međutim, ovakva uloga države bi samo dala akcenat na privremenim akcijama, zapravo, vojnim intervencijama u zonama koje su svrstane u zone humanitarne krize, nasuprot, dugoročnih operacija izgradnje države jer to zanemaruje ulogu države u pružanju nacionalne sigurnosti. (Trobbiani, 2013) Dakle, sigurnost pojedinca više ne može biti oslonjena isključivo na zaštitu države koja će je obezbjediti nego se treba obezbjediti viši nivo zaštite koji će garantovati sigurnost pojedinca i gdje će ona biti primarna i neće potpadati pod sigurnost države. Sigurnost pojedinca svakako je narušena u trenutnim procesima globalizacije, ali i u procesima socijalne atomizacije. Jedan od uzroka je i otuđene države od pojedinca i njegovih interesa kako bi mogla ostvariti više na međunarodnoj, ali i globalnoj sceni i ići ka državnim, a ne ciljevima pojedinaca.

Socijalna atomizacija je narušila unutrašnju sigurnost demokratskih država, namjerno ili ne ali narušavajući sigurnost pojedinca, narušava se ekvivalentno i sigurnost društva i države. U ovom slučaju država se otuđuje od pojedinca kao i pojedinac od države ostvarujući sopstvene interese koji danas nisu u skladu jedan sa drugim. Kada pojedinac ne prati državu u njenim putevima razvoja, otuđuje se od društva i to društvo gubi svoj značaj kao temelja svake države. Bez temelja – društva, država ne može da postoji i da napreduje zajedno sa svojim stanovništvom. Socijalna atomizacija jeste doprinijela razdoru između države i pojedinca, ali treba da se postavi pitanje da li je i država dobrom dijelom krivac za isto. Težeći ka višim ciljevima, međunarodnoj, te globalnoj sceni i opstanku i takmičenju na njoj, država je izgubila sluh za pojedinca i njegove potrebe. Iz toga se može zaključiti da socijalna atomizacija stvara unutrašnju nesigurnost, ali i da država oglušujući se na interesu svojih građana samo produbljuje razdor između njih, te i ona dovodi u pitanje unutrašnju sigurnost.

Implikacije atomiziranja društvene strukture u tranzicijskim državama

Socijalna atomizacija je narušila sigurnost unutar demokratskih država, a posljedice je ostavila posebno na tranzicijske države. Prelazak u tržišno gospodarstvo, sam po sebi, predstavlja izuzetno komplikovan i dugotrajan proces za države, a kada tom procesu dodamo i procese globalizacije, te socijalne atomizacije dovodimo države u nezavidnu poziciju u kojoj treba da se izbore sa svim dolazećim implikacijama po njihovo društvo. Atomiziranje društvene strukture u tranzicijskim državama je, gotovo, neizbjegljiva posljedica jer država u svim procesima u kojima se našla društvo, ali i pojedinca postavlja u drugi, sekundarni, plan, te se oni okreću sami sebi – individue teže ka vlastitim interesima bez odnosa sa državom i njenim interesima. Pojava tržišta kao središnje institucije razvoja svih sfera ljudskog djelovanja nastaje nakon Francuske revolucije, gdje čovjek ovladavajući svim novim spoznajama nju logički postavlja u središte razvoja. Tržište je samo po sebi konkurentska područje koje treba da istakne i nagradi one „bolje“, a da kazni one „lošije“. (Vojnić, 2002:504) Vojnić tumači strane tržišta: „*Loše strane tržišta se manifestiraju u činjenici da slobodno djelovanje tržišta čini bogate još bogatijima, a siromašne još siromašnjima. Dobre strane (parlamentarne demokracije) imaju za učinak zaštitu ljudskih prava i sloboda. One manje dobre se manifestiraju u činjenici da u ta ljudska prava nisu uključena i socijalna prava i socijalna pravda*“ (Vojnić, 2002:681) Pozivanje demokratije u pomoć kako bi se socijalna pravda, bar u onom teorijskom, načelnom, dijelu ostvarila mnogim zemljama nije dalo rezultat jer u praksi je demokratiju u okruženju koje nameće tržište „velikih“ teško realizovati.

Karl Polanyi je uspio da dokaže da slobodno tržište kojim se težilo, zapravo, kao takvo sa svim svojim naučnim principima i temeljima na kojima počiva, nikada nije ni postojalo. U dugotrajnim procesima transformacije vlade industrijalizovanih zemalja su preuzele znatno aktivniju ulogu kako bi zaštitile svoje industrije putem carina, ali i u promociji novih tehnologija. Bez obzira na posljedice i neuspjeh slobodnog tržišta, promjena iz regulirane u samoregulirajuće tržište predstavljala je i ogromne promjene i, gotovo, potpunu transformaciju društva. Samoregulirajuće tržište kao jedan od primarnih zahtjeva ima i institucionalno razdvajanje društva na političku i ekonomsku sferu. Ovakva podjela, podvojenost, društva je ništa više nego prepravljanje gledanja društvo kao cjelinu na postojanje samoregulirajućeg tržišta. Takođe, kao

kontradiktornost ovakvom stanovištu je činjenica da ovakva podjela društva postoji u svakom obliku tog drušva i u bilo kom vremenu. Ono što jeste nepobitno je da opstanak društva nije moguć bez određene vrste sistema koji bi osigurao red u distribuciji, ali i proizvodnji roba. Međutim, sve ove tvrdnje ne znače i postojanje posebnih, odvojenih, ekonomskih institucija. Proces tranzicije je u velikoj mjeri oštetio društvo. Svjedoci smo da unutar nacija dolazi do visokog stepena razvoja uslijed kog ekonomski sistem prestaje da uspostavlja zakon za društvo, a primat društva nad tim sistemom je obezbjeđen. Ovo se može odvijati na više načina kao što su demokratski i aristokratski, autoritarni i ustavnički, te na one načine koji se ne mogu ni predvidjeti. U pojedinim zemljama budućnost predstavlja sadašnjost razvoja, dok za druge zemlje prošlost je još uvijek sadašnjost i nije moguće utvrditi kada bi se takvo stanje moglo promijeniti. Bez obzira na stanje unutar zemlje, za sve je samo jedno zajedničko – tržišni sistem neće moći biti samoregulirajući (pa ni u teoriji) jer neće moći da obuhvata novac, rad i zemlju. (Polanyi, 2001) Proces tranzicije sam po sebi je ogromna promjena svakog društva, a društvo uz takve procese i podjele koje donosi tranzicija se samo još više atomizira. Podjele na brojne društvene strukture dovele su do sve veće nesigurnosti pojedinaca u društvu koje ne osigurava svojim članovima osjećaj pripadnosti niti sigurnosti. Sve što vodi jedno društvo ka bilo kom obliku integracije treba da bude praćeno samo još većim stepenom slobode. Jačanje prava pojedinaca u društvu treba da bude osnova svakog društvenog napretka. Prava individua moraju biti zaštićena zakonom čak i ukoliko su u suprotnosti sa vrhovnom moći, bez obzira da li su anonimne ili lične. Odgovor na prijetnju birokratije kao primata zloupotrebe položaja je stvoriti sfere proizvoljne slobode koja bi bila zaštićena neraskidivim i tačno utvrđenim pravilima. U tranziciji prenošenje moći je poput usputne djelatnosti koja se veoma često praktikuje, a takvo prenošenje je jačanje moći u samom centru što znači opasnost za individualnu slobodu. Ovo je slučaj i u organima demokratije čija bi osnovna funkcija trebala biti zaštita prava absolutno svakog pojedinca. Kako bi se u praksi ostvarila prava pojedinaca, ali i društva institucije moraju djelovati u skladu sa zakonima donijetim u njihovu korist. Prolazak tržišne ekonomije može da postane osnova za garantovanje najveće širine ljudskih prava i sloboda jer regulacijom i kontrolom može se postići praktična primjena u zaštiti ne samo manjine nego i svih. Sloboda, u tom slučaju, treba da bude primarno pravo koje bi bilo smješteno mnogo izvan političkih okvira i bilo utkano u samu organizaciju društva koje je narušeno procesima atomizacije. Društvena sigurnost i sloboda se dovodi pod znak pitanja ako se regulacija smatra jednim načinom njenog

obezbjedivanja jer je suprotna slobodi sama po sebi. Društvo koje nije slobodno nije u mogućnosti da ostane jedinstveno, atomizira se u traženju slobode i pronalaska u kompleksnom sistemu podjela i tranzicije. (Polanyi, 2001)

Društvo se kroz procese tranzicije konstantno mijenja, načelno, teži se ka boljitku u svim sferama života, ali u praksi je veoma teško dostići boljitet na bar jednom polju. Svako društvo u tranzicijskim procesima teži istim ciljevima – demokratskom strukturu, tržišnom ekonomijom i prosperitetima, odnosno, najjednostavnije rečeno – modernizacijom. Ono što je izuzetno sporno jeste tvrdnja da se društva mogu razvijati i samo na osnovu postojećih, već utvrđenih, temelja, tj. da se kroz razne reforme i inovacije postojeće institucije mogu izboriti sa novim problemima. Formiranje organizacija postaje neizbjeglan slijed, a njihovo stvaranje znači i razvijanje ideje koja je i više nego prijateljska jer su promjene društava i njihovih struktura država u tranziciji jednake problemima zapadanih država gdje svi teže eliminisanju nejednakosti. Primarna ideja da tranzicija sustiže procese modernizacije u smislu temeljne i što brže promjene primjenjuje se u brojnim postkomunističkim zemljama, ali i u zemljama u usponu Istočne Azije i Latinske Amerike. (Offe, 1996)

Tržišna ekonomija kao najidealniji način kojim bi se uspjeli urediti ekonomski odnosi je jedan od načela političkih promjena koje se događaju krajem XX vijeka u socijalističkim zemljama Evrope. Bačić na osnovu primjera zemalja postsocijalizma navodi: „*Za razliku od političke tranzicije kojoj je cilj uspostava demokratskih procedura i pravila i za koju se može kazati da manje-više napreduje, ključni problemi u zemljama postsocijalizma otvoreni su u sferi ekonomskog restrukturiranja, uključujući probleme socijalnog isključivanja i osiromašenja. Još uvijek nisu nestali duboko ukorijenjeni politički konflikti, socijalne tenzije i marginalizacija.*“ (Bačić, 2004:11) Da se procesi tranzicije ne mogu olako sprovesti dokazuje sve lošije stanje u društvima u kojima nezasposlenost dostiže nikada višu stopu, a „klasna“ nejednakost stvara samo sve veći jaz. Atomizirano društvo, gotovo prisiljeno da takvo i bude, nije u mogućnosti pružiti adekvatnu osnovu za tranzicijske procese. Društvo koje ne može da se izbori ni sa siromaštvom ni sa nezaposlenošću ne može ni da prihvati tranzicijske procese i da u njima vidi napredak nego se samo još više atomizira kako bi bilo u mogućnosti da opstane. Država u procesu tranzicije slabi na mnogo nivoa – od toga da ne može osigurati zdravstvenu uslugu niti njen kvalitet kakav treba da bude do obrazovanja, socijalne sigurnosti, regulacije na tržištu, zapravo, svih bitnih sfera koje zahtjeva jedno društvo kako bi moglo da funkcioniše, a da se

pritom ne atomizira. Bačić potvrđuje da „*Svu svoju dramatiku ovaj proces je pokazao u kombiniranom efektu kolapsa ruske ekonomije i dezintegracije bivše SFRJ*“ (Bačić, 2004:16) Teško koja država da je sposobna da održi ili čak i formira novu administraciju, službe, institucije i sve ostale činoce jednog sistema koje bi uspjele da pronađu ekvivalent procesa tranzicije i napretka, posebno iz razloga što se većina tih država već borila sa duboko ukorijenjenim problemima siromaštva, nejednakosti i neprosperitetne ekonomije.

Sa krahom socijalističkog društveno-političkog uređenja dolazi do otvaranja puta tranziciji ka jedinstvenoj tržišnoj ekonomiji. Iako su se brojne zemlje našle na istom putu sa, gotovo, istim polaznim mogućnostima one su se na potpuno različite načine izborile sa promjenama koje dolaze sa tranzicijom. „*Tako su se, na primjer, države poput Bugarske i Rumunije znatno sporije reformirale, ne samo zbog anahronog nasljeđa socijalizma već i slabije povezanosti s tržištima Istočnog bloka. S druge strane, Poljska, Mađarska, Slovenija i Češka su bile znatno povezani sa zapadnim tržištem, te su i prije samog početka tranzicije poduzele neke tržišno orijentirane reforme koje su im olakšavale tranziciju.*“ (Fejić, Sadiković, Turčalo, 2017:53) Dakle, povezani su sa zapadnim tržištem su se znatno bolje snašle u tranzicijskom procesu, ali su sprovele i neophodne reforme koje bi taj proces još više ubrzale, unaprijedile i kako bi uspjele da stvore društveno prihvatljivo stanje i usporile i onemogućile atomiziranje društva. Takođe, da bi države unaprijedile svoj status jedna od bitnih značajki jesu i spoljašne direktnе investicije u čemu su se, na primjer, istakle Mađarska, Poljska, Slovenija i Češka. Država i društvo treba da stvore uslove u kojima će biti posebno privlačne, u odnosu na druge, za spoljašnje investicije što je od izuzetnog značaja za ekonomsku, ali i za sve druge sfere života. (Veselica, Vojnić: 2000) Ostati socijalizma su predstavljali veliki problem jer su bili duboko ukorijenjeni u društvo, a posebno u području političke ekonomije. Države su se pokušavale izboriti na razne načine – od deregulacije države u vezi sa cijenovnim kontrolama, te do privatizacije što se u pojedinim slučajevima i nije pokazalo uspješnim jer u težnji za sustizanjem i modernizacijom i tranzicionog procesa mnogi su pokrenuli procese privatizacije bez znanja, mogućnosti i načina na koji bi se ona mogla ostvariti. Tranzicijski procesi i snalaženje država sa istim, može se vidjeti i kroz primjere BDP-a: „*Tako je već 1990. godine privatni sektor imao skoro trećinu udjela u BDP-u Poljske, a četvrtinu u BDP-u Mađarske. Češka i Slovačka su preferirale masovnu privatizaciju podjelom vaučera stanovništvu, dok je Mađarska davala primat korporatizaciji kompanija i prodaji putem berze, tendera i aukcija. Slovenija i Rumunija*

su provodile nešto sporiju privatizaciju, pa su tek u periodu pretpriistupnih pregovora s Evropskom unijom dostigle zahtjevane standarde udjela privatnog sektora u BDP-u.“ (Fejzić, Sadiković, Turčalo, 2017:55) Ljudska prava su predstavljala poseban segment: „*Ustavi novih demokracija donijetih u razdoblju od 1990. – 2000. godine sadržavaju ekstenzivni katalog svekolikih ljudskih prava, a s njima i institucionalne garancije u smislu postojanja obaveze države da štiti, skrbti, i širi posebni socijalni domen kao i svekoliku mrežu socijalnih odnosa.*“ (Bačić, 2005: 8) Akcenat važnosti je stavljen na određena prava kao što su ono na obrazovanje, zdravstvenu skrb, na rad, ali i na pomoć pri nezaposlenosti, jednaku isplatu za isti rad i druga slična prava. Problem nastaje jer se ovakva prava ne mogu sudski garantovati nekim vidom sankcije u slučaju da nisu ispoštovana od strane zakonodavnih tijela (kojih u većini slučajeva za tačno određena prava i nema). (Bačić, 2005) Država kao garant prava u tranzicijskom procesu nije prosto u mogućnosti da sve nametnute obaveze ispuni, te se događa atomizacija društvene strukture na sve manje skupine koje bi u tom obliku formirane uspjele da obezbjede pojedincima sigurnost i zaštitu. Evidentno je da su, generalno posmatrajući, implikacije socijalne atomizacije društvene strukture u tranzicijskim državama više negativnog karaktera nego pozitivnog. Društvene grupe ne mogu opstati ako im nije pružena sigurnost u raznim aspektima - od zdravstvene i socijalne zaštite, obrazovanja do mogućnosti zaposlenja, ali i napredovanja što država u tranzicijskom procesu, uglavnom, nije sposobna da pruži. Pojedinci se grupišu u atomizirane društvene strukture prema sopstvenim potrebama kako bi uspjeli da obezbjede egzistencijalnu osnovu. Društvena struktura – atomizirana, nesigurna i dovedena u pitanje gubi svoj prvobitni oblik bez obzira o kojoj državi govorimo, s tim što će dati sebi za pravo pa iz ovog konteksta izostaviti zemlje koje su proces tranzicije prošle brzo, uspješno, finansijski prosperitetno i sa minimum negativnog uticaja na društvo i na individue. Prema brojnim istraživanjima koja su sprovedena, najviše stanovništva je pogodjeno, ali i nezadovoljno tranzicijskim posljedicama kao što su bogaćenje pojedinaca, nestajanje srednje „klase“ i pretvaranje u siromaštvo, nezaposlenost, tzv. „odliv mozgova“ zbog neperspektivnih sredina, nedovoljna zaštita pojedinaca, a sa svim ovim i nesigurnost svakog pojedinca. (Peračković, 2002) Kada na ovakve posljedice dodamo socijalnu atomizaciju koja je, očigledno, neizbjegna dobijamo nepovoljno stanje u društvu koje prijeti sve višem stepenu nesigurnosti cjelokupne države. Država treba da se pozabavi društvenom strukturom i stanjem u društvu kao jednim od prioritetnih stavki, a ne kao usputnih kako ne bi ostala bez temelja na kojem postoji. Različite

države mogu ponuditi i različite odgovore, neke mogu da se pozabave institucionalizacijom kako bi uticale na promjenu stanja u društvu dok druge mogu da krenu od same srži problema, od statusa pojedinca, manjih društvenih grupa, pa tek onda većih grupacija kako bi se pronašao efikasan način za garantovanje prosperitetne egzistencije društva.

GLOBALIZACIJA, SOCIJALNA ATOMIZACIJA I RADIKALNE IDEOLOGIJE

Uticaj globalizacije na recepciju ideologija ekstremne desnice

Ekstremna desnica na globalizaciju gleda kao na jednog od najvećih neprijatelja koji prijeti da omalovaži i potpuno uništi neke od njihovih temeljnih struktura kao što je nacija što je sa druge strane kontradiktorno jer se i ona sama služi pogodnostima koje je globalizacija donijela sa sobom u vidu povezivanja njenih pripadnika na globalnom nivou. Dakle, odnos ekstremne desnice i globalizacije je znatno kompleksniji od pukog odnosa ideoloških neprijatelja koji se međusobno pomištavaju. Prema autorima ko što su Zimmer-man, Buijs, Saalfeld i drugi koji su se bavili pitanjima ekstremne desnice, do naglog razvoja desničarskih ekstremističkih stranaka dešava se u valovima koji su u većini zemalja dosta slični. Kada se u obzir uzmu zapadnoevropske zemlje svakako da je, takozvani, „treći val“ (poslijeratni) najznačajniji period u ideološkom, ali i u izbornom smislu za desničarske stranke. U velikom broju zemalja se ekstremno desničarske stranke još uvijek označavaju parijama, ali su u pojedinim zemljama uspjele da postave na značajno mjesto u političkom životu svojih zemalja kao što je to, na primjer, Nacionalni francuski front. Ne može se poreći da je ekstremna desnica postala izuzetno značajan i politički i društveni faktor u ogromnom broju zapadnoevropskih zemalja. Važnost ovih partija se najbolje može primjetiti i iz broja istraživanja, naučnih radova, te publikacija koje se odnose upravo na njih. Jedinstvena definicija „ekstremne desnice“ ne postoji kao opšteprihvaćena i sveobuhvatna za dati pojam bez obzira na to što je sam termin „ekstremne desnice“ prihvaćen od strane i naučnika i istraživača i svih onih koji su u bliskom dodiru sa ovim terminom. Pojedini autori su desničarski ekstremizam objasnili kao određen oblik protivteze protiv sopstvenih uvjerenja ili političkog protivnika koji je, uglavnom, demokratski. Takođe, ono što je prihvaćeno od strane mnogih je da on primarno opisuje „anideologiju“ u svakom obliku. Kod definisanja ekstremne desnice jedan od osnovnih problema je što mnogi smatraju da su iskorišteni već praktičniji pojmovi za nju kao što je, na primjer, neprijateljstvo prema napretku i da se ona, generalno, lažno predstavlja iza samo jednog stava i pitanja dok u konačnici za cilj ima mnogo više interese. (Mudde, 2000: 10) Samo neslaganje autora u vezi sa definisanjem pojma može da doprinese opšeprihvaćenom

negativnom stanovištu. Mudde tumači i druge autore: „Većina uključenih autora definira desni ekstremizam kao politikoideologiju koja se sastoji od kombinacije nekoliko različitih obilježja. Broj značajki varira od jedne ili dvije do više od deset. Primjeri kratkih definicija dati su od Macridisa, koji desničarski ekstremizam definira kao ideologiju (koja) se vrti oko istih starih spona: rasizam, ksenofobija i nacionalizam, te Backesa i Jesse, koji ga definiraju kao kolektivni pojam za anti-demokratska nastojanja i pokušaje, koji su tradicionalno smješteni na krajnje desno lijevog-desnog spektra.“ (Mudde, 2000:10) Kada se izdvoji većina definicija u vezi sa ekstremnom desnicom samo se pet značajki može pronaći u gotovo svim od njih, a to su: rasizam, ksenofobija, nacionalizam, protudemokratija, te pojam „jake države“. Takođe, da bismo imali kompletan uvid o uticaju globalizacije na recepciju ideologija ekstremne desnice neophodno je osvrnuti se i na novu desnicu. Hejvud navodi da: „Nova desnica predstavlja novinu u konzervativnoj misli i može se smatrati vrstom kontrarevolucije protiv pomeranja ka državnom intervencionizmu posle 1945. i širenja liberalnih, odnosno progresivnih društvenih vrednosti. Ideje nove desnice nastale su sedamdesetih godina dvadesetoga veka kao posledica navodne propasti kejnzijske socijaldemokratije, koju je označio kraj posleratnog buma i rastuće zabrinutosti zbog rastakanja društva i pada autoriteta. Ove ideje su bile najuticajnije u Velikoj Britaniji i SAD, gde su tokom osamdesetih godina dobile oblik tačerizma, odnosno reganizma, i izvršile su širi, moglo bi se reći svetski uticaj na opšte pomeranje od državnih ka tržišno usmerenim oblicima organizacije. Ipak, nova desnica ne predstavlja toliko jedinstvenu i sistematičnu filozofiju koliko pokušaj da se spoje dve različite tradicije, koje se obično nazivaju neoliberalizam i neokonzervativizam“ (Hejvud, 2004:96) Ono što treba istaći jeste i da se termini desnice i konzervativizma često smatraju ekvivalentnim, ali nisu izjednačene kada se govori o političkoj strategiji. U temeljima desnice ne стоји načelno da se zadržava poredak koji oslikava trenutno stanje dok konzervativizam insistira na održivosti postojećeg zbog potencijalnih negativnih posljedica izazvanih promjenom. Filozofija konzervativizma se bazirala na zadržavanje prava u odnosu sa crkvom, porodicom, društvenom klasom naspram teorija o prirodnom pravu i rastućim značajem demokratske države. (Nisbet, 2002: 37) Cerovac objašnjava i vjerovanja konzervativaca: „Konzervativci vjeruju u mogućnost postepenog poboljšanja životnih uvjeta, umjerenim potezima državne vlasti, a ne temeljitim reformama i nacrtima velikih planova. Privatno vlasništvo igra veoma važnu ulogu u konzervativnoj ideologiji.“ (Cerovac, 2016:30) Iako je pojam privatnog vlasništva jedno od početnih

utemeljenja konzervativizma (pri čemu se misli na ono neotuđivo od porodice) prisila globalizacije i njenih procesa doveli su do toga da su konzervativci dovedeni u stanje gdje se moraju pomiriti sa oduzimanjem privatne svojine. Smatrujući da odobravanjem procesa oduzimanja privatne svojine narušavaju sigurnost svojih najvažnijih činioca – društava, porodica i pojedinaca pozivaju na obraćanje svim drugim instancama osim onim državnim. Globalizacija u teoriji teži za jednakošću, ali je praksa dovela do visokog stepena nejednakosti čega su se pribajivali konzervativci. Ona zagovara univerzalne vrijednosti dok konzervativci, u osnovi, sva zalaganja upravljuju ka porodicama i zajednicama, te se one nalaze u ogromnom idejnom kontrastu. Freedan u prikazu djela od Roberta Eccleshatt-a navodi da brojni istraživači, analitičari i autori nisu saglasni, niti su dali konkretne odgovore, u vezi sa pitanjem krize konzervativizma. Više je uzroka koji se, konstantno, nameću – od bezuspješnih pokušaja da se dvije neo ideologije sastave u jednu, do procesa u sferi političke ekonomije i društvenog nepovjerenja u prosperitet. Takođe, uzrok koji se provlači kroz djela autora jesu i suprotnosti unutar neoliberalističkih stanovišta. Kod ovakvog načina pristupanja dolazi se do akcentovanja, takozvanog, savremenog konzervativnog stanovišta koji na različite načine pokušava da ujedini trendove koje je nemoguće ujediniti. Bez obzira na različite ciljeve, pristupe i djelovanja konzervativnost nikada nije uspio da zadoljovi kroz sve ove različitosti, takzovanu, intelektualnu strogocu. (Freedan, 2006) Mnogi autori su, takođe, saglasni sa stanovištem da su konzervativci krenuli apsolutno bezidejnim putem i da im procesi poput globalizacije, socijalne atomizacije i drugi „modernistički“ procesi samo odmažu u pokušajima funkcionalisanja. Autori su jedinstveni po jednom segmentu problema za konzervativce, a to je da uspon nove desnice znači njihov pad i da politika i ideje kojom su se do sada vodili nisu efikasne niti fleksibilne da odgovore na „problem“ poput pojave nove desnice. (Freedan, 2006) Konzervativci su kroz plasiranje sopstvenih ideja i težnji ka ostvarivanju interesa konstantno latentno provlačili pitanje nejednakosti društva, izbjegavajući ga akcentovanjem drugih, trenutno bitnih događaja kako ne bi bili primorani javno, transparentno i glasno stati na stranu podržavanja nejednakosti. Posebnu vrstu slobode zastupaju konzervativci: „Nova desnica ispovijedala je svoju vjernost onoj vrsti slobode koja prevladava prepreke natjecateljskom individualizmu, dok istodobno obnavlja temelje organske zajednice. Prema njihovu prikazu, slobodno društvo potiče poduzetničke ambicije, no poduzima i čvrste mjere poput svojih neposlušnih članova koji nisu skloni prihvati buržujske vrline. Oni koji ustravaju u navikama ovisnosti o socijalnoj pomoći, ili su iskvareni

permisivnim vrijednostima, trebaju biti zauzdani strožim režimom društvene discipline.“ (Freeden, 2001: 107) Radikalna desnica se nakon Drugog svjetskog rata ispoljila na mnoštvo različitih načina, od države do države. Ono što predstavlja još jedan od problema govoreći o radikalnoj desnici jeste to što se u različitim država definiše na različite načine (na primjer u Njemačkoj se radikalna desnica smatra aktivnim i priznatim akterom političkog života, a ekstremna desnica se tu ne ubraja). Kao jedan od odgovora na to zašto se radikalna desnica ispoljila na ovakav način u periodu nakon rata jeste zbog toga što se društvo našlo u jednom bespomoćnom, nesigurnom, neobezbjedenom stanju i stanju straha bez obzira o kojoj državi da govorimo. Posmatrajući i analizirajući bilo koji oblik organizacije društva to su neki činioci koji u periodima nakon rata ne mogu zaobići niti jednu državu, društvo i pojedinca. Svakom pojedincu je neophodna sigurnost u svim aspektima života kako bi mogao da funkcioniše na određenoj 'normalnoj' instanci, ali i da prosperira jer konstantnom stagnacijom pojedinac gubi smisao življenja, ali gubi i volju za djelovanjem u društvu. Freeden navodi da: „...otvoreno su se antisistemski pokreti revolucionarnih paramilitanata i radikalnih ideologija odvojili od navodno demokratskih političkih stranaka s fašističkim programima, pa je tako postalo moguće da ideološka produkcija fašističkog diskurta djeluje relativno autonomno, bez ikakvih formalnih saveza s organiziranom politikom.“ (Freeden, 2001:176) U ovom periodu nacizam pokušava da se pretvori u neki vid ideologije i da funkcioniše na tom principu. Radikalna desnica, nepopravljivo temeljena fašizmom, u novoj desnici vidi način za opstanak u društvu koje se počelo ubrzano mijenjati. Tačno definisani stavovi i ideje nove desnice se ne mogu izdvojiti jer, kako je već utvrđeno, zavisna je od države do države, ali neke osnovne karakteristike su se izdvojile kao zajedničke i kao primarne, a to su kulturna hegemonija koja je primat onoj političkoj, koja se ne bi trebala ni odigrati bez svog primata, potom podsticanje intelektualaca i „iskorištavanje“ njihovih potencijala koji bi bili povezani sa takozvanom konzervativnom revolucijom, cilj koji teži Evropi koja bi bila ujedinjena, ali samo pod uslovom da se vrati svojim najranijim korjenima, te branjenje raznolikosti i pokušavanje da se zaustavi proces jedinstvenosti što prkosí globalizaciji i drugi. Nova desnica smatra da svijet sa procesima koje danas prihvata ide samo u proces nazadovanja, da se udaljava od velikog broja načina napredovanja. Specifičnost radikalne desnice se ogleda i u sljedećem: „Znatnu vitalnost i originalnost suvremene fašističke radikalne desnice kao ideoškog fenomena nalazimo u bogatstvu publikacija europske metapolitičke Nove desnice, baš kao i najsofisticirane izraze

njezine europeizacije. No ipak je možda konačni oblik koji je preuzeila metapolitizacija fašizma, obilato korištenje interneta.“ (Freeden, 2001:180) Internet je omogućio povezivanje istomišljenika na globalnom nivou, te sad oni nisu ograničeni društвom, državom ili organizacijom kojoj pripadaju. Dovoljno je samo da imaju približno (ne moraju čak ni identične) slične ideje i stavove i pojedinci će uz pomoć mreže pronaći bezbroj načina kako da se grupišu, da zajednički iznose stavove, a najposlije i da djeluju. Koliko god da nam je bitno političko opredjeljenje, koje stavove zagovaramo, kome „pripadamo“ prelazi u posve neki drugi plan kada se vratimo na ekonomski opstanak. Rijetki su oni kojima su idealni preči od gole egzistencije. Nova desnica ekonomске klase vidi na veoma specifičan način, te za onu „nižu“ klasu tvrdi da je samo pojava bilo politička ili društvena i da je treba tako i tretirati. Primjer ovakvog problema postoji u Sjedinjenim Američkim Državama gdje je: „Niža klasa posljedica iseljavanja crnih pripadnika srednje klase iz sirotinjskih djelova grada i pogoršanja ekonomске perspektive za ugrožene afro-Amerikance koji tamo i dalje žive. Po Vilsonovom mišljenju, za pripadnike 'niže klase' najznačajniji problem je društvena izolacija: mnoge porodice u sirotinjskim dijelovima grada suočeni su sa dugotrajnom nezaposlenošću i, s obzirom na rijetke kontakte sa onima koji imaju stalni posao, oslanjanje na socijalnu pomoć postaje način života.“ (Neš, 2006: 224) Primjer Sjedinjenih Američkih Država i njenog problema klase, takođe, ukazuje i na jedan vid socijalne atomizacije, ali bih u ovom slučaju rekla primorane atomizacije. Sistem nije dovoljno razvijen i napredan, pa čak ni u SAD-u, kako bi to uspio da sprijeчи. Većina posmatra globalizaciju kao velike procese i pokušava da ih prati, ali šta je sa onima koji nisu u ekonomskoj situaciji da isprate sve te procese. Društva nam se dijele na klase, oni koji imaju i najmanju šansu idu u velike centre, globalne scene, da sustignu one bogate, makar to značilo i atomiziranje društva jer egzistencija je primarna. Slobodno možemo reći da ovakav globalizacijski svijet velikim dijelom možemo dati zasluge novoj desnici. Ona je cjelina koja sadrži i liberalizam i konzervativizam. Pojedini autori kao što je Velički Damir novu desnicu stavljaju u ekvivalentan položaj sa radikalnom, ekstremnom, desnicom zbog onog što je konzervativno u njoj. O pojedincu Velički navodi: „Pojedincu se u tom svjetonazoru ne pripisuje nikakva intrinzična vrijednost tj. njemu lao čovjeku i pojedincu, nego samo kao članu određene etnije ili narodne zajednice. Takav svjetonazor u suprotnosti je sa shvaćanjem da se čovjek treba poštovati kao čovjek, bez obzira na njegov spol, religiju ili podrijetlo“. (Velički, 2009:79) Globalizacija je, neosporno, pružila brojne mogućnosti, od ekonomskog razvoja do društvenog,

ali je problem što mnogi nisu u poziciji da ih iskoriste. Ideologije ekstremne desnice isključuju bilo koji vid globalnosti koji će ugroziti jedinstvenost kulture ili, u krajnjem slučaju, nacije, a nacije su primorane odvojiti jedan dio sebe i svog identiteta što ih dovodi u neprijateljski položaj. Globalizacija nikada neće istupiti sa stavom da narušava niti naciju, niti kulturu, niti bilo kakav vid identiteta, ali procesi koji je prate u stopu, na određeni način, to zahtjevaju kako bi se uspio ostvariti viši cilj. Opet ne bih mogla da izostavim pojedinca i njegov položaj ni u ovom slučaju jer se pojedinac do sada oslanjao na državu kao nekoga ko će pružiti primarnu sigurnost, a u globalizacijskom procesu teži se da taj oslonac budu određene globalne organizacije koje će vršiti istu dužnost bez obzira na ucrtane granice. Međutim, koliko god da to zvuči primamljivo, pojedinac još više prilazi državi kao zaštiti jer međunarodna scena se formirala na izuzetno kontradiktoran način i izodila samo još veće nejednakosti koje je trebala da ukine. Ideologije ekstremne desnice uzeće prednost u ovakvom slučaju jer će isključiti svaki vid cijepljenja nacionalnog i kulturnog, što sa druge strane opet ide u krajnost i nije rješenje. Formiranjem sistema koji će da funkcioniše i u praksi, a ne samo u zakonu i na papiru, globalne organizacije i tijela koja će doprijeti do onih koji su joj najjudaljeniji može da da rješenje. Pojedinac, društva i države koje od globalizacije dobijaju samo oduzimanje, a nikako prosperiranje kako bi uspjele da opstanu ne treba „kriviti“ za podršku ekstremnoj desnici jer ona je tu da ih „štiti“ dok ih globalizacija narušava. Teško je izvodljivo da društvo koje ne može da uspostavi jednakost, zaposlenost, zdravstvenu zaštitu, obrazovanje na nivou na kom treba da bude, posticanje mladih na obrazovanje i razvoj može da ide u korak sa globalizacijom u onom smjeru u kojem bi načelno trebala da ide. Ne opravdavam ideologiju ekstremne desnice, opravdavam društva i pojedince koji su svakodnevno suočeni sa finansijskim borbama za opstanak koji prosto nemaju mogućnost za oduprijeti joj se. Ona im pruža sigurnost dok globalizacija je nešto strano, daleko i za tamo neke funkcionalne i bogate dijelove društva što uopšte ne treba da bude i što joj nije primarno bio ni cilj. Međutim, ekstremna desnica je ovdje ipak izgubila borbu u svim segmentima jer su države, bile primorane na nju ili ne, prihvatile globalizaciju i uhvatile se u koštač sa svim što ona nosi. Fežić objašnjava uticaj organizacija: „Nedržavne i nepolitičke organizacije imaju sve veći uticaj na proces upravljanja državom. Dakle, klasični etatistički koncept političkog upravljanja uveliko je prevladan, a sveukupni suverenitet države je reduciran.“ (Fežić, 2016:15) Globalizacija je dala mogućnost, a na državama i društvima je da pronađu način kojim će efikasno sprovoditi njene pozitivne značajke, te da odvajanje kulturnog,

nacionalnog ili bilo kojeg drugog dijela identiteta ne bude negativna posljedica nego samo doprinost za zajednički viši cilj.

Društvena atomizacija i ekspanzija radikalnih religijsko-fundamentalističkih svjetonazora

Globalizacija je proces koji je uspio da dodirne srž svakog segmenta ljudskog života, pa tako i onog religijskog. U zavisnosti od religije do religije odnos globalizacije sa istom je različit, ali je u većini religija netrpeljiv. Globalizacija utiče na absolutno svakog pojedinca, a pitanje je koliko utiče na njegov odnos sa religijom koji utemeljen u davno postavljenim i utvrđenim uvjerenjima. Treba, takođe, sagledati iz aspekata različitih vjerskih uvjerenja koliko su globalizacijski procesi „dopustivi“ u njima i da li prihvatanjem i sprovođenjem svega što ona latentno zahtjeva pojedinac ide u suprotnost sa religijskim načelima. Neophodno je posmatrati i istražiti kakav je međusobni odnos globalizacijskog sa religijskim pri čemu globalnost može da donese mnoštvo pozitivnog, na primjer, u vidu prihvatanja, razumijevanja i poštovanja drugih, ali i da eskalira u potpuno suprotnom pravcu. Religije se mogu definisati: „Prema Vuku, religije svojim pozitivnim i negativnim karakteristikama u odnosu na promjene u svijetu, nisu statične, već dinamične. One su danas, suprotno očekivanjima, u porastu (posebno kršćanstvo i islam). To je dobar pokazatelj, ističe Vuk, da one nisu nestale sa pojavom globalizacije, već se mijenjaju posebno u pogledu razmjene poimanja autoriteta i karizme. One postaju ne samo prosperitetne, već i funkcionalne, jer ih upravo proces globalizacije potiskuje prema transparentnosti, zalaganju za opće dobro te širenju blagostanja.“ (Vuk, 2015:286) Ovakvo poimanje statusa religije danas u svijetu je, svakako, prihvaćeno jer je nemoguće ne primjetiti koliko su religijske zajednice aktivne kada je riječ o bilo kojem globalnom, nacionalnom ili društvenom pitanju, s tim što bih dodala ne samo što su aktivne u smislu iznošenja stavova i mišljenja nego i u djelovanju po pitanju istih. Društvena atomizacija, svakako, je imala uticaj i na ekspanziju radikalnih religijsko-fundamentalističkih svjetonazora jer mijenjanje društvene strukture itekako ima religijski značaj. Kako bi se dobio kompletan uvid u ekspanziju radikalnih religijsko-fundamentalističkih svjetonazora neophodno je prvo dati osnovna određenja koja ga i definišu. Na fundamentalizam se, najprije, gleda kao na jednog od osnovnih protivnika sloboda i vrijednosti koje zastupaju liberali. Padom komunizma ovakav pogled na fundamentalizam se samo još više potvrdio u naučnim krugovima gdje se akcentovalo i stanovište da je primarna prijetnja svjetskom poretku, kakav danas jeste, upravo, religijski fundamentalizam.

Globalizacija nije samo donijela novi način djelovanja u sferama poput političke, ekonomske i kulturne, nego i u religijskoj sferi gdje mnogobrojni njeni akteri kreću da veoma aktivno učestvuju u političkom životu i njegovim zbivanjima. Stav da se religija nikako ne može odvojiti od političkog i pravnog života je i temelj za posmatranje religijskog fundamentalizma kao ravnopravne ideologije. Primarni problem kod definisanja religijskog fundamentalizma kao ideologije jeste zbog različitih stavova, uvjerenja i djelovanja različitih religija u svijetu. Ono što je jedino zajedničko, a izuzetno važno, je da se pojava fundamentalizma, gotovo isključivo, vezuje za društva koja nisu u najboljem stanju ni u kom segmentu, te za ona društva koja upravo zbog procesa XXI vijeka gube dio identiteta. Najviše izražena ekspanzija fundamentalizma događaju se, upravo, u zemljama u tranziciji, razvoju, te onim zemljama koje su na prekretnicama sa kojima ne mogu da idu u korak. Kako sa globalizacijom nacije predaju dio identiteta oni koji su čvrstim uvjerenjima vezani za isti traže zamjenu za sigurnost tog identiteta kako im ne bi bio oduzet, a upravu tu ulogu sigurnog čuvara identiteta preuzima religija. Društvo i pojedinci koji su suočeni sa brojnim procesima promjena bježe u religijsku sigurnost kao jedinu za koju smatraju da ne može, odnosno, ne želi da posustane pod pritiskom globalizacije. Da se fundamentalizam tretira kao ideologija mnogobrojni autori pronalaze razlog i u tome što bi doveo do promjene cjelokupne društvene strukture koja bi se bazirala na religijskom osnovu. Religijsko-fundamentalistički svjetonazori su veoma striktni i isključivi u vezi sa svojim načelima, te tako i sama religija predstavlja jedinstven „sistem“ koji će odrediti djelovanje i funkcioniranje cjelokupnog društva, svih segmenata života (kulturnih, pravnih, političkih i drugih), ali i sve ono vezano za samog pojedinca. Religija, prema njihovom stavu, treba da bude sveobuhvatna i da tako i djeluje. Religijsko-fundamentalistički svjetonazori ne dozvoljavaju bilo koji oblik odstupanja od temeljnih načela, ona su utvrđena i ne mogu se mijenjati ni u kom slučaju. Religijski fundamentalizam se istakao kao jedan vid „sigurne luke“ za sve one nesigurnosti koje je donijela globalizacija. On nudi mir, sigurnost i očuvanje identiteta u vremenu kada je identitet premješten u sporednu sferu o kojoj se misli i za koju se djeluje. U skladu sa tim, religijski fundamentalizam odbija da prihvati sve one promjene koje su nastupile, takozvanim, modernim vremenom jer ih smatra za aktere koji će dovesti do potpune propasti i država i društava i pojedinaca. Fundamentalizam se, takođe, istakao i kao veoma blizak populizmu koji je na strani naroda koji ne pripada nikakvim povlaštenim klasama. Populizam vođen interesom i ciljevima naroda u mnogo sfera se povezuje sa samim

fundamentalizmom. Populisti konstantno tvrde da niko osim njih nije u stanju da predstavlja narod na najbolji način – odnosno na način koji se temelji na moralnim načelima i putem njih stiču legitimitet da vladaju pri čemu tvrde da ne zaslužuju svi njihovu idealnu vladavinu već samo oni kako ih nazivaju „pravi i dobri“ ljudi. Samo su tri načina za realizaciju ovakvog stava, a to su određeni oblik kolonizacije države, sve masovniji klijentizam i represija civilnog društva koja bi bila sistematska. Svoje teorije i stavove najlakše će opravdati pozivajući se na njihovu temeljnu odliku – moral, što im sa druge strane daje za pravo i kategorije ih i dalje kao demokrate na međunarodnom nivou. Na populizam se gleda sa više različitih stanovišta i daju, naravno, različite kritike, ali određene karakteristike se prožimaju kroz sve analize, poput toga da je u temelju neprijatelj prema svim oblicima mehanizama i da ne odstupa od tog stanovišta, te vrijednosti koje su veoma bliske konstitucionalizmu kao što su te da volja većine mora i treba da bude ograničena, zaštita manjina te primarnih prava. Autori su se približili zaključcima da populizam može da posluži kao neka vrsta zamjene za liberalnu demokratiju koja je postupajući godinama oprečno odbila od sebe ogroman broj ljudi. (Miler, 2016) Kao što je to slučaj i sa ekstremnom desnicom, tako i religijski fundamentalizam iskorištava sve one pogodnosti globalizacije koje joj odgovaraju, poput, naravno, na prvom mjestu globalnost povezivanja, razmjene informacija, tehnoloških mogućnosti i udruživanja bez obzira na teritorijalnu ograničenost. Kada se temeljno obrazlože i utvrde svi načini djelovanja i ciljevi za koje se zalažu, dolazi se do problema pitanja nasilja. Sa jedne strane nije korektno, a ni teoretski ispravno često dovoditi u vezu religijski fundamentalizam sa nasiljem, dok sa druge strane se ne može izbjegći njihova veza gdje je najznačajniji primjer rušenje Svjetskog trgovinskog centra u Njujorku 2001. godine od strane Al Kaide. (Hejvud, 2004) Brojne religijske skupine kreirale su planove i vizije koje sadrže ideju o njihovojo dominaciji u svijetu u svim segmentima, a posebno onoj političkoj. Pripadnici religijskih skupina koje su vođene ovakvim načinom razmišljanja, u potpunosti, se predaju njima i time traže vid utjehe za sve „loše“ što im je došlo nošeno procesima globalizacije. Religijska ideologija na svom značaju posebno dobija kada kada svoje djelovanje, ali i ideologiju prenese na polje političkog, te postaje ravnopravan politički akter sa impozantnim brojem članova. Religijski ekstremizam posebno je isključiv kada su u pitanju druge religije ili bilo koji oblik duhovnog pokreta koji nije u skladu sa njihovim uvjerenjima što ide do te mjere da se poduzimaju nasilne akcije protiv njih (kao što je bio slučaj u Indiji gdje su hinduistički ekstremisti izravno napali pripadnike islamske vjeroispovijesti i spalili vjerske

objekte, te primjer u Izraelu gdje su pripadnici židovske ekstremističke grupe iznijeli zahtjeve da se zakoni temelje na osnovu vjerskih uvjerenja, pa otišli daleko i do fizičkih napada na Palestince). Društva primorana da se atomiziraju na pojedince, itekako, imaju uticaja na ekspanziju radikalnih religijsko-fundamentalističkih svjetonazora. Bez obzira o kojem procesu globalizacije da pricamo i svim onim njenim posljedicama uvijek se moramo vratiti na pojedinca, što je slučaj i u vezi sa religijskom sferom života. U svijetu smo u kojem su religija i pripadnost isto, u najvećem broju zemalja, sfera slobodnog izbora. Pojedinci su, dakle, apsolutno slobodni da biraju pripadnost religiji, način na koji će djelovati unutar nje, prihvati i sprovoditi njena načela i uvjerenja. Društvena atomizacija je jedan od faktora koji su uticali na to da se pojedinci toliko približe određenoj religijskoj skupini da idu do najdaljih djela kako bi zaštitili samu skupinu, njena uvjerenja, ali i kako bi obezbjedili sigurnost koju im ona pruža i bez koje bi samo bili vraćeni na nesigurno područje bez pripadnosti. Ovdje se može naći bezbroj primjera gdje pripadnici određene religije ne uzimaju u obzir uopšte načine i štetu koju će prouzrokovati kako bi ostvarili svoj viši cilj za religiju, primjeri za to su od toga kada su hrišćani pokušali da preuzmu Republikansku partiju do Hindusa koji su u Indiji palili džamije. Svi su se pozivali na religiju, svi sa različitim ciljevima i interesima i iz različitih religijskih skupina, ali su svi imali jednu zajedničku crtu, koja je u suštini najvažnija, a to je da su apsolutno svi oni ekstremisti. (Weinberg, Pedahzur, 2004) Tranzicijski procesi u brojnim su doveli do toga da religija preuzme jednu od vodećih uloga kada je riječ o zaštiti pojedinca i o njegovim pravima. Religijski fundamentalisti pokušavaju da očuvaju sve tradicionalno, da održe religiju onakva kakva je temeljno, te državu da očuvaju na onom nacionalnom, ali postalo im je sve teže društvo održati na nacionalno okupljenoj osnovi i teritorijalno ograničenom. Haar i Busutil navode o religijskim fundamentalistima: „Suočavaju se sa ozbiljnim dilemama: napustiti apsolutizam i ekskluzivizam koji inspirišu i podstiču pokret u njegovoј formativnoј fazi i čine ga 'fundamentalističkim' ili ublažiti religijske i moralne standarde kako bi se omogućila šira koalicija koja omogućuje učinkovito upravljanje. Njihovi primarni aktivisti su i u teoriji i u praksi posvećeni tradiciji. Unutrašnja jezgra u kojoj žive vjerski 'ravnatelji' uzrokuje probleme za fundamentalističko upravljanje etnički i/ili vjerski heterogene populacije – odnosno za upravljanje većine populacija širom svijeta u dvadeset i prvom vijeku.“ (Haar, Busutil, 2003:202) Društvena atomizacija iznjedrila je pitanja prava pojedinaca koji se osjećaju nesigurno i nezaštićeno, a religija se postavlja kao njihov zaštitnik s tim što postoji problem

zbog njihovih eksluzivističkih namjera koje su opstruisale pomak u ostvarivanju prava pojedinaca. Nije isključivost jedina moguća kod svih religija: „Uprkos sklonosti sukobljenih religioznih aktera da iskorištavaju neprijateljstvo prema onom drugom ipak postoje brojne vjerske vođe u svim vodećim religijskim tradicijama koje vjeruju da predanost vlastitom normativnom sistemu može biti kompatibilna sa otvorenosću prema drugima. Moguće je u potpunosti biti privržen religiji gdje se jedni identificiraju sa drugim vjernicima koji su privrženi drugoj religiji. Ljudi mogu imati i imaju višestruke identitete koji se, međusobno, preklapaju, te svi oni mogu sarađivati sa drugačijim identitetima bez izražavanja neprijateljstva. Izazov za vjerske pristalice univerzalnih ljudskih prava u novom vijeku je pretočiti u popularne vjerske idiome svoje viđenje religija kao nenasilno, tolerantno i sveto. Izazov za njihove pristalice je i oživjeti tu viziju prvo na lokalnom nivou, te prenijeti na nacionalne i regionalne institucije u okruženjima u kojima su ljudi ugroženi vjerskim nasiljem.“ (Haar, Busutil, 2003:209) Suprotnost fundamentalizmu, odnosno, antifundamentalizam je izuzetno bitan segment koji se treba detaljno analizirati kako bi se dobio kompletan uvid u vezi sa stanjem u drušvu prema religijsko-fundamentalističkim svjetonazorima. Zgodić tumači: „Identificaran je već antifundamentalizam kao supstancialno određenje idealno-normativnog koncepta građanskog društva. Međutim, ovdje se ne reducira fundamentalizam na religijsko pojednostavljenje pluralnog karaktera svijeta života. Pod antifundamentalizmom u politološkom diskursu podrazumijevamo stanovište dekonstrukcije politike koja se izvodi iz predstava o egzistenciji neke transhistorijske, metafizičke, eshatološke, apsolutne Istine ili Izvjesnosti pod koju bi građansko društvo moralo biti izvanjski supsumirano i prema njoj uređeno.“ (Zgodić, 2002:105) Politički fundamentalizam se, zapravo, temelji na religijskim uvjerenjima i sva njegova osnovna djelovanja jesu samo uobličena u političko. Porijeklo religijskog fundamentalizma se povezuje sa hrišćanstvom, zapravo, sa hrišćanskim Zapadom i dovodi se u vezu i sa američkim liberalima koji su stavove zasnivali i na religijskom i na političkom. Zgodić navodi da: „... uporedo sa počecima liberalne kritike i interpretacije osnovnih dokumenata kršćanstva, kojima ishodi nastanak filološko-historijske metode uspostavljanja i kritike tekstova Biblije i historiografskih istraživanja osnove četiri Evandelja, javlja se i otpor ovom liberalnom, filološko-kritičkom i modernom istraživanju osnova religije. Taj otpor se konačno izrazio u nastanku fundamentalizma, koji je insistirao na tome da svaki stav i svaka riječ, svaka slika događaja u tekstu Biblije ima jedino doslovno značenje, te da su nedopuštena bilo kakva alegorijska,

metaforička ili neka druga tumačenja i interpretacije biblijskog teksta.“ (Zgodić, 2002:111) Ovakvi stavovi formiraju viziju o društvu kao potpunom skladu sa religijom i da se od te vizije nipošto ne smije odstupiti, ali ovo je samo govoreći o području Sjeverne Amerike jer smo već utvrdili da se fundamentalizam, pa i onaj religijski, razlikuje na većini područja, od uvjerenja do djelovanja. U zemljama koje je zahvatilo talas nezaposlenosti, nesigurnosti i finansijske krize fundamentalizam garantuje dostojanstven život i bijeg iz realnosti kakva je u datom trenutku za šta su najbolji primjer zemlje Južne Amerike. Najznačajnija kritika hrišćanskog fundamentalizma je ona koja osporava vraćanje i zahtijevanje na onom „plemeskom“. Ono što je plemensko jeste isticanje isključivo jednog, takozvanog, plemena što se kasnije prenosi na i na jednu isključivu naciju i ima izrazito negativan i neprijateljski stav prema svim drugim. Hrišćanstvo, kao i svaka religija, ima one vrijednosti koje su pozitivne i dobromjerne i miroljubive prema drugima, ali sa hrišćanskim fundamentalizmom koji se temelji na „plemenskim motivima“ to nije slučaj jer u svom negativnom stavu prema drugima mora da eskalira u određen vid nasilja. (Zgodić, 2002:115) Svjedoci smo da se danas termin fundamentalizma često vezuje za islam, bez ikakvih potvrđenih, dokazanih ili makar provjerenih argumenata dok onaj hrišćanski kao da je u današnjici u sekundarnom planu. Pojedini autori se zalažu i za potpuno odbacivanje termina fundamentalizma u vezi sa islamom i daju mogućnosti termina kao što je revivalizam da je znatno adekvatniji od fundamentalizma. Kao i u hrišćanstvu i u islamu se razlikuju shvatanja fundamentalizma, odnosno, revivalizma, ali sa druge strane imaju i odredene zajedničke karakteristike i stavove poput onih da je društvo kakvo jeste danas u potpunosti nefunkcionalno, da se identitet kao primarno izgubio, te da islam može da pruži viziju i djelovanje društva koje će biti funkcionalno. Kao i svaki oblik fundamentalizma i islamski podliježe brojnim kritikama, odnosno, možemo ga nazvati prema Espositu i revivalizmom. Karić je naveo tri bitne značajke koje se odnose najprije na tradiciju – koja ne smije da bude zamjena za ono izvorno, potom na ekstremni fundamentalizam koji ne priznaje sve odlike islama koje su i više nego pozitivne, te kao treću navodi kritiku da ekstremni fundamentalizam želi, a nipošto ne smije da mijenja ono izvorno u islamu. Izuzetno zanimljivo stajalište sa potkrepljenim tvrdnjama jeste da je religijski fundamentalizam samo još jedna od posljedica modernog društva, odnosno, da ga je moderno društvo izrodilo kao samo još jedan od brojnih odgovora na posljedice modernizacije. (Zgodić, 2002:116, 125) Globalizacija se, često, nađe na meti okrivljenih za ekspanziju religijskog fundamentalizma kao i brojni procesi

modernizacije koje određeni pojedinci nisu u stanju da prate, te pronalaze drugačiji put da djeluju. Religijski fundamentalizam utiče na društvene odnose: „Religijski fundamentalizam, u pretenziji da konstituira društvene odnose, politički i ustavno-pravni poredak ispostavlja se kao oblik političkog monocentrizma, a on je nespojiv s vrijednosnom polifonijom građanskog društva i poliarhijom demokratske države. S tom pretenzijom on bi se, istodobno, pojavio i kao forma socijalnog, vrijednosnog, kulturnog, pravnog i političkog totalitarizma. Otuda, u rekonstrukciji općih konstituenata političkog fundamentalizma recipiraće se i memorirati identificirana svojstva karakteristična za religijski fundamentalizam i u njegovom samostalnom socijalnom obliku i u formi njegove inherentne integracije u oficijelnu državnu politiku i u autonomnom aranžmanu te politike.“ (Zgodić, 2002:126-127) Ono na šta se mora obratiti posebna pažnja jeste i odnos između društva koje je okrenuto ka liberalnodemokratskoj strani i religijskog fundamentalizma na drugoj strani. Sa svojim temeljnim uvjerenjima oni su absolutno suprotni i jedno sa drugim ne mogu da funkcionišu niti da djeluju na bilo kom osnovu, s tim što se mora obratiti pažnja na različite manifestacije religijskog fundamentalizma u zavisnosti od zemalja u kojima se ispoljava. Zgodić zaključuje da: „Prema tome, imajući u vidu naznačenu skalu odnosa prema građanskom društvu, svjetonazorski karakter političkih ili vjerskih fundamentalističkih grupa u konkretnoj socijalnoj zbilji ove ili one države određuje stepen njihove liberalnodemokratske tolerancije ili ekskomunikacije. Proizilazi to i iz jedine moguće podjele liberalnih prava i sloboda : na ona prava kojih se građani mogu dobrovoljno odreći, i na ona kod kojih to nije dopušteno, budući da bi takvo odricanje ugrozilo neke temeljne postavke liberalizma.“ (Zgodić, 2002:128)

Atomizacija društva ne ide u korist radikalnim religijsko-fundamentalističkim svjetonazorima koliko god joj išlo u korist što se globalizacijski procesi često negativno ispoljavaju na društvo i pojedinca. Uprkos tome što se pojedinci osjećaju nesigurno i zaštitu traže u religijskoj sferi, ona nije u mogućnosti da odgovori na brojne izazove koje im na višoj razini nameće globalizacija, te tako ne može da djeluje funkcionalno. Religijski fundamentalizam ima specifičnu zajedničku crtu sa modernošću što Pavić i Sić navode kao da religijski fundamentalizam sebično čuva refleksivnost. Specifičnosti modernosti vidljive su u religijskom fundamentalizmu, naročito u segmentu u sredini među političkom vizijom koja je odlikovana univerzalnošću i podjeljenosti na lokalnom nivou. Određene grupacije

koje javno, nipošto, ne prihvataju nijedan aspekt modernizovanog društva, zapravo, prečutno ih prihvataju dok ostaju vjerni borbi protiv individualističkih ciljeva. (Pavić, Sić, 2016)

Društvena atomizacija podstakla je ekspanziju radikalnih religijsko-fundamentalističkih svjetonazora, posebno time što pojedinci pronalaze u religiji „instituciju“ koja će im povratiti oduzetu sigurnost, dio dobrovoljnog predatog identiteta od strane države, ali i utjehu da će tranzicijski procesi donijeti sa sobom i nešto pozitivno po pripadnike onih zemalja koje kroz taj proces teško prolaze sa najvećim negativnim efektima na pojedince.

ATOMIZACIJA, GLOBALIZACIJA I DEMOKRATIJA

Antidemokratske manifestacije društvene atomizacije

Društvena atomizacija je proces koji je, gotovo, nemoguće razdvojiti od nesigurnih društava u svim segmentima njihovog djelovanja. Društvena kohezija i harmonija postaju nedostizne u ovakvim društvima što direktno utiče na cijelokupno stanje u državi. Proces socijalne atomizacije se, podjednako, odvija i u slabo razvijenim i razvijenim društvima, što sa jedne strane govori da socijalna atomizacija nije isključivo produkt siromaštva određene države. Da bi se proces socijalne atomizacije što bolje razumio, neophodno je obratiti pažnju i na problem socijalne isključenosti. Socijalna izopštenost odnosi na proces isključivanja osobe ili osoba iz bilo koje sfere društva, bilo to ekomska, politička, kulturna i slično koja je neophodna za integraciju pojedinca u određeno društvo. (Giddens, 2003) O socijalnoj izopštenosti pisali su i Haralmbos i Holborn: „Socijalna izopštenost, na primjer, uključuje nezaposlenu osobu koja nema, apsolutno, nikakvu ulogu u funkcionisanju ekonomskog sistema, osobu koja nema pravo glasa na izborima i samim tim je isključena iz političkog života, te starije osobe koje žive same i nemaju kontakta sa drugim ljudima što ih izopštava iz sfere socijalnog života. Socijalna izopštenost je u sve većem porastu zbog visokog rizika od raspada porodica, sve većih polnih nejednakosti, neprijateljskih odnosa u lokalnim zajednicama, rasističkih stanovišta i slično.“ (Haralambos, Holborn, 2013:304) Ona narušava brojne segmente, od kvaliteta životnog puta, te dovodi do mijenjanja načina razmišljanja pojedinaca i, prosto, primorava pojedinca na društveno neprihvatljive postupke. Haralambos i Holbron se osvrću i na Mertonovu tvrdnju da devijacija društva nije produkt isključivo individua kao, takozvanih, patoloških ličnosti nego da je posljedica cijelokupne kulture, ali i strukturnog sistema društva kao cjeline. Za primjer su predstavljene Sjedinjene Američke Države koje se temelje na vrijednostima koje zagrovara, poštuje i teži ka njima većinski dio stanovništa i gdje su jedinstveni po pitanju, na primjer, uspjeha svoje države i prosperiteta. Pojam uspješnosti u Sjedinjenim Američkim Država jeste na određen način definisan kroz područja visokog stepena obrazovanja, napornog rada koji daje rezultate, posjedovanja talenata, ambicioznosti i drugog. U onim državama koje su ravnopravne prema svemu i svima, ne postoji razlika u vrednovanju

kulturoloških i institucionalnih značajki. Sjedinjene Američke Države prave razliku i akcentiraju sve ono vezano za postignuti uspjeh, ali ne i načine na koje se do datog uspjeha dolazi. Ovakva situacija dovodi do anomije, te individue na raličite načine pokušavaju da daju odgovor na nju. (Haralambos, Holborn, 2013) Sjedinjene Američke Države uzimaju se za primjer i kada je riječ o visokoj stopi kriminala, od izdvojenih slučajeva kao što su tuče, do kriminala višeg stepena koji narušava sigurnost i stabilnost države. Brojni teoretičari za kriminalnu devijaciju najčešće okrivljuju socijalni status, odnosno klasno pitanje pri čemu se akcenat stavlja na siromašniji dio građanstva. Međutim, to se ne može smatrati za, u potpunosti, istinito jer različite klase mogu da izvrše različite tipove zločina pri čemu se ne može tvrditi da u brojnosti prednjače oni koje su izvršili pripadnici slabijeg socijalnog statusa. Koliko god su teoretičari istog ili različitog mišljenja o klasifikaciji zločina, bilo prema statusu onih koji su ga počinili ili prema vrsti zločina, svi su saglasni u jednom – da su kriminalci i devijanti manjina društva, da su izdvojeni pojedinci sa posebnim karakteristikama ličnosti i obrascima ponašanja, često sa problemima i u samom vaspitanju, sa posebnim mjestom u socijalnoj strukturi društva. (Haralambos, Holborn, 2013) Kako se proučava problem kriminala kao problem izazvan atomizacijom društva, odnosno pojedincem, neophodno je proučiti i određene teorije. Giddens se osvrće i na individue i njihov obrazak ponašanja te navodi da: „Kako vrijeme odmiče, akcenat sa promatranja kojim putem je određeni zločin u vezi sa pojedincima se pomjera na akcenat kulturne i društvene sfere pri čemu dolazi do klasifikacije određenog ponašanja kao prestupničkog. Prema funkcionalističkim teorijama kriminal i prestupničko ponašanje nastaju kao posljedica strukturalnih tenzija i nedostataka moralne regulacije u društvu. Ukoliko se ne zadovolje osnovne potrebe i individua i grupa u određenoj zajednici, raskol između istinskih potreba i težnji za rezultat može da ima devijantne radnje pojedinaca u društvu.“ (Gidens, 2003:215,216) Sjedinjene Američke Države, ali i određene evropske države treba da se uzmu za primjer i kada je riječ o rasizmu kao, apsolutno nedemokratskoj pojavi, jer se, prvenstveno, deklarišu kao demokratske, a činjenica je da su izuzetno razvijene u svim sferama. Giddens, dalje razmatrajući, smatra da: „Pojedinac može izraziti rasistička uvjerenja ili se pridružiti organizacijama bijelaca koje zagovaraju rasizam. Većina odlučno tvrdi da rasizam ne može biti, niti je samo ideja koju manjina podržava. Oni koji zagovaraju pojavu *novog rasizma* tvrde da se sada, umjesto bioloških, koriste kulturne razlike u cilju diskriminacije određenih segmenata stanovništva. Grupe koje su svrstane u manjinske često budu marginalizovane jer ne mogu da

dozvole da pripadnu procesu asimilacije. U Britaniji, to se može vidjeti u sadržajima državnih nastavnih programa u kojima se, takozvano, jezgro britanske literature i istorije stavlja na uštrb multikulturalizma, kao i kroz restriktivnu imigracionu politiku kojom se značajno ograničava broj nebijelih imigranata. Ostali upečatljivi primjeri novog rasizma mogu se vidjeti u nastojanjima nekih američkih političara da se ozakoni upotreba samo engleskog kao zvaničnog jezika, kao i u napadima na djevojke u Francuskoj koje žele da nose feredže u školama.“ (Giddens, 2003:266, 267) Radikalni politički diskurs, na konkretnom primjeru Francuske, atomizira pojedince koji u takvom okruženju nisu u mogućnosti da imaju bilo kakav oblik socijalnog života jer ih zajednica izopštava zbog njihovog identiteta. Radikalne fundamentalističke skupine kojima među prioritetno djelovanje spadaju klerikalizam (što snažnije uplitanje crkve i njenih vlasti na sve sfere života – od politike do kulture) koji je veoma izražen u Sjedinjenim Američkim Državama i rasizam, te druge skupine koje zabranjuju, ne prihvataju postojanje i žele da opstrijušu bilo koji vid izjašnjavanja vjeroispovijesti manjinskih zajednica djeluju, dakle, u onim demokratijama u kojima je stepen demokratizacije izuzetno visok, a njihovo djelovanje je, nesumnjivo, vid socijalne atomizacije koja ometa i unutrašnju i spoljašnju stabilnost države. Problemi poput imigracije doveli su do situacije u pojedinim državama u kojima desnica sve više jača, što više nije neprimjetan broj zemalja. Njemačka, kao jedna od izuzetno stabilnih država, 2020. godine bila je na meti brojnih kritika zbog enormnih krivičnih dijela koja su počenjina od strane pripadnika koji se dovode u vezu sa ekstremnom desnicom i njihovom ideologijom u vezi sa pitanjem o stranim državljanima, te svima onima koji su ka njoj liberalno nastrojeni, ali je takođe potvrđen veliki broj slučajeva izvršenja krivičnih dijela koja se temelje i na rasizmu. Erozija demokratije je, možemo reći, proces koji se nesumnjivo odvija u brojnim državama i, samim tim, dovodi do ekspanzije antidemokratskih manifestacija u svim sferama. Transformisanje političke scene, postepeno, dostiže svoj vrhunac bilo to transparentno ili latentno pokušavajući ostvariti ciljeve nekolicine. Vladari brojnih zemalja na strateški način nipoštavaju, ali i podrivate, sve one mehanizme kontrole koji su demokratskim putem uspostavljeni kako bi obezbjedili sopstvene pozicije, te održali sve one sisteme i mehanizme čija je svrha samoobogaćivanje. Socijalna nejednakost, nezaposlenost, neodrživost društva i sve nedaće koje su praćene ovakvim načinom vladanja sve su transparentnije i neminovno je da je prisutno sve više pokreta, udruženja, nevladinih organizacija, ali i jednostavnog grupisanja nezadovoljnog stanovništva. Tržišna ekonomija

zajedno sa demokratijom su se izdvojili kao prateći mehanizmi transformacije društava i one su rijetko ili nikako dovedene u pitanje, a posebno se rijetko uzima u obzir samodestrukcija demokratije iz same njene strukture. Demokratija koja ne obezbjeđuje vladavinu zakona, jednakost mišljenja, mogućnost političke aktivnosti i tržišna ekonomija koja ne daje garanciju za potpuno poštenu konkurentnost i socijalnu uključenost gube svoj prvobitni smisao, značaj, ali i pretvaraju se u potpuno drugačije neliberalne strukture. Sa ovakvim djelovanjem kritike demokratije postaju,apsolutno, opravdane te se i populistima daje na značaju sa nemogućom odbranom demokratije. (Hartmann, 2018) Država i samo njen uređenje često ima i najznačajniju ulogu u sprovođenju demokratije i njenih primarnih načela, ali opet treba da se osvrne i na proces globalizacije koji državama, na različite načine, otuđuje dio suvereniteta i dovodi njenu zakonodavnost i mogućnost implementiranja zakona u pitanje. Često se termin „propale države“ vezuje za totalni krah demokratije i ekspanziju svih antidemokratskih manifestacija. Za primjer se mogu uzeti u obzir pojedine države, poput, kraha Sirije i Libije ili, na primjer, Jemen gdje državna vlast i poredak gube svaku vrstu autoriteta. Centralizovana vlast u državama nije u mogućnosti da se izbori sa pitanjima kao što je humanitarna katastrofa. Ovo je, takođe, problem i u brojnim evropskim državama koje bez obzira na ekonomsku, političku ili vojnu moć na međunarodnoj sceni proživljavaju brojne krize identiteta što samo po sebi dovodi do urušavanja mogućnosti implementiranja svih demokratskih temeljnih načela. Takođe, možemo uzeti u obzir i Bosnu i Hercegovinu, gdje je demokratija na djelu samo načelno pri čemu se brojni postulati poput opšteg dobra ne sprovode u stvarnosti. Države se olako definišu same po sebi kao demokratije, ali demokratskih principa koje same ispunjavaju je, isuviše, malo. Hejvud definiše demokratiju na specifičan način: „Opšteprihvaćen model demokratije je onaj koji se obično naziva liberalnom. Njegovo najznačajniji obilježje jeste da je to posredan i predstavnički oblik demokratije, zasnovan na izborima. On se ostvaruje kroz takmičenje partija i izbore, što omogućava postojanje autonomnih grupa i privatne svojine.“ (Hejvud, 2004:165) Hejvud u pojašnjavanju modela demokratije konstantno stavlja akcenat na izbore, koji treba da budu jedan od osnovnih postulata na kojima će se demokratija sprovoditi. Ovdje dolazimo do problema ispravnosti načina na koji se izbori odvijaju i u visoko razvijenim zemljama, te, takozvanim, izbornim krađama koji su antidemokratski akt. Sam čin izborne krađe kreće od atomiziranog pojedinca, te se postupno prenosi na sve veće grupe društva čime dolazi do opstruisanja izbora. Dolazi do manipulacije manjim ili većim grupama, pojedincima na osnovu

novčanih ili drugih sredstava neophodnih za egzistenciju što je antidemokratska manifestacija u atomiziranim društvima kojima ni vlast više nije bitna jer ne vide način za prosperitet u državi koja je dozvolila manipulaciju jednim od osnovnih procesa u svakoj demokratskoj državi. Neupitno je i da je došlo do ogromnog smanjenja, odnosno, slabljenja stranačkog identifikovanja. Hejvud se osvrće i akcentira pitanje izbora u državama pri čemu navodi da: „Slabljenje partijske identifikacije je smanjenje privrženosti ljudi političkim partijama. Kako odanost partiji opada, povećava se vjerovatnoča nepredvidljivosti ponašanja na izborima, što dovodi do veće neizvjesnosti, a ponekad i do uspona novih partija ili pada starih. Opada ono što se smatra normalnom podrškom i sve veći broj birača postaje plutajući ili nestabilni. Osnovni razlog slabljenja partijske identifikacije jeste širenje obrazovanja, povećanje geografske i društvene pokretljivosti i sve veća zavisnost od televizije kao izvora političkih informacija. Postoje i oni koji tvrde da ova pojava oslikava sve veće razočaranje konvencionalnom politikom i neuspjeh partiskog sistema da odgovri na potrebe postindustrijskog društva.“ (Hejvud, 2004:454) Dakle, ovakvo ponašanje birača na izborima, koji su, pored činjenice da je sve slabija partijska identifikacija, podstaknuti i brojnim drugim uniformizirajućim stavovima i gledištim, dovodi do rezultata izbora koji ne predstavljaju najbolje rješenje za određeno društvo u datom trenutku , ali do prihvatanja ekonomskog neoliberalizma bez ikakvog prethodnog preispitivanja. Jovanović i Eškinja navode da: „U ovakvim uslovima novog ekonomskog svjetskog perioda, najmoćnije države na svijetu sa svojim silama, procese globalizacije pokušavaju da maksimalno iskoriste na osnovu temeljnih načela neoliberalnih stanovišta. Ovakav proces se odvija unutar njihovih država i institucionalnih struktura kroz određene ekonomske politike njihove nacije. Međutim, istovremeno neoliberalni model ekonomije se pokušava izvesti i utvrditi na cijelom svijetu, sa obzirom na to da nije prostorno ograničen, posebno u državama koje uporedo prolaze kroz tranzicijske i globalizacijske procese.“ (Jovanović, Eškinja, 2008:944) Globalizacija jeste stvorila uslove za tržište kakvo se do sada nije moglo ni zamisliti, ali se, takođe, mora postaviti pitanje država i njihove nacionalnosti, pri čemu je neizbjegno i pitanje ugrožavanja stepena suvereniteta. U ovako uspostavljenim uslovima, država nema niti može imati krajnji autoritet jer se sve odvija izvan njenih granica i nadležnosti. Dakle, može se zaključiti: „Zahvaljujući globalizacijskom procesu, odjednom je stvoren nikada u povijesti tako realno veliki tržišni prostor, savršen s aspekta neoliberalnih ekonomskih postulata, to jest, bez nadzora, nameta i opstruisanja države koja nosi epitet parazita, koja je, s neoliberalnog stajališta, u bliskoj prošlosti

išla veoma daleko da je kapitalu nametala, odnosno štitila ideje kao što su država blagostanja, snažno socijalno zakonodavstvo ili visok stupanj sindikalne gustoće.“ (Jovanović, Eškinja, 2008:944) U uzročno-posljedičnom odnosu su i društvena atomizacija i antidemokratske manifestacije – drušrvo se atomizira, upravo, zbog nesprovođenja demokratije i djelovanja svega antidemokratskog u državama, ne vidi način funkcionisanja u državi koja je proglašena i izjašnjava se kao demokratska, a djeluje kao klasičan primjer antidemokratskih postulata. Društvo se masovno polarizuje i događa se proces koji Hartmann naziva procesom „povlačenja demokratije“, a za neki od njenih oblika može se uzeti u obzir kineski model, takozvane, prosvjetljene demokratije. (Hartmann, 2018) Studije su dokazale: „Ipak, pokazalo se da su antidemokratske pozicije najefikasnije kada se usredstvuje na njih pretpostavljeni ili stvarni nedostaci u funkcionalnosti ili performansama liberalnih demokratija. U posljednjim godinama, populistički pokreti, stranke i vlade iznijele su anti-elitističku kritiku na račun korumpiranosti i nedostataka jednakih mogućnosti povezanih sa demokratskim političkim establišmentom. Istovremeno, diktature u zemljama u razvoju ukazale su na sopstvene ekonomске i socijalne uspjehe i zalagalo se za strogo državno rukovodstvo kao temelj za prevazilaženje siromaštva i nejednakosti. Diskurzivni izazov je proaktivno predstavljanje blagodeti demokratije zasnovane na vladavini zakona i regionalnoj saradnji demokratskih država – kao zajednice vrijednosti zasnovane na zoni slobodne trgovine ili izolacionističkom bloku za zadržavanje prosperiteta na način koji je i sam pouzdan. Činjenica je da je globalizacija dovela do veće unutardruštvene nejednakosti i kao takva ne može biti zanemarena. Ne može doprinijeti ni činjenica da je nadnacionalno širenje političkih sfera doprinijelo smanjenju demokratskog upravljanja. Referenca na koju desničarski populisti upućuju jeste da je istinska volja naroda približno toliko antipluralistička kao tehnokratsko insistiranje na tome da ne postoji alternativa trendovima u globalizaciji, digitalizaciji i migraciji.“ (Hartmann, 2018:75-77) Demokratija se našla u nezavidnoj situaciji gdje mora da odgovri svim izazovima globalizacije, ali i da ostane dosljedna svojim načelima i postulatima, te da ostvari mogućnost da iste sproveđe. Demokratija i njene antidemokratske manifestacije gotovo je nemoguće, u potpunosti, odvojiti od procesa globalizacije koji su prodrili u sve sfere demokratije. Globalisti, u velikoj mjeri, negiraju državni autoritet kao vid krajnjeg autoriteta. U anarhično uspostavljenom svjetskom poretku koji čine suverene, nacionalno temeljene, države pravda kao najviši stepen „moranja“ nije u mogućnosti da bude ostvarena. Svjetske anarhije, takođe, karakteriše ogromna nejednakost u sferama od

mogućnosti zapošljavanja, socijalne i zdravstvene zaštite, mogućnosti obrazovanja i slično s tim što nije dozvoljena mogućnost učestvovanja neke druge strane, bilo to organizacija, udruženje ili čak država jer bi se svako miješanje u njihove države moglo okarakterisati kao narušavanje suvereniteta, što u jednu ruku, to i jeste. Koliko god nepremostiv jaz bio između anarchija i demokratija primjetno je da obje karakteriše izuzetno visok stepen nejednakosti. Atomizacija društva, povlačenje u sebe i okretanje leđa onom „opštem dobru“ je samo jedan od vidova antidemokratskih manifestacija. Atomizirano društvo nije sposobno za funkcionisanje u bilo kojem obliku države na način da pridonosi opštem dobru, zajednici ili samoj toj državi. Demokratska država koja nije u stanju da svim svojim građanima obezbjedi jednakost u sferama esencijalnim za život – od zdravstvene do ekonomске sfere – manifestuje sve ono antidemokratsko što dovodi društvo u situaciju da se atomizira, da u toj državi ne vidi sigurnost niti zaštitu i da se okreće alternativnim mogućnostima koje, na kraju, dovode do potpune atomizacije društva na pojedinca koji u potrazi za svojim obećanim pravima odstupa i ne želi da ispunjava sva druga koja su mu namijenjena statusom da pripada određenom društvu, odnosno, zajednici. Šta se desava sa atomiziranim društvom najjednostavnije je pojasniti primjerom pojedinca koji se ne osjeća pripadajući datom društvu (odnosno zaštićeno i uvaženo od strane društva) – on u egzistencijalnoj borbi ne želi da učestvuje u razvoju zajednice, okreće se sopstvenim potrebama i zahtjevima koje na razne načine pokušava da ispuni ne oslanjajući se na zajednicu u koju je izgubila povjerenje. Atomizirano društvo jedan je od uzroka unutrašnje nesigurnosti država, koja se, naravno, transformira i u spoljašnju. Nesigurne države ne mogu da djeluju ni na državnom ni na međunarodnom nivou jer nemaju podršku većine u ispunjavanju svojih zahtjeva i prijedloga. Međutim, postoje i naznake osvjećivanja društva koje postepeno preuzima stvari u „svoje ruke“. Antidemokratske manifestacije atomizacije društva jesu svi oni oblici nejednakosti koji su još više izraženi atomiziranjem društva, pojedinac podstaknut neravnopravnošću u društvu individualno, bez ikakvog osvrтанja na zajednicu, pokušava da pronađe svoje mjesto u istom. Pojedinac u neravnopravnom društvu i državi koja se poziva na jednakost kao jedan od osnovnih postulata demokratije gubi povjerenje u cjelokupni sistem na kojem se zasniva država. Takvih pojedinaca je sve više što dovodi do opšteg nezadovoljstva stanovništva i nestabilnosti u državi. Takođe, može se uzeti u obzir i antidemokratska manifestacija atomiziranog društva ugrožavanje političkih prava i sloboda, naročito u onim društvima u kojima su jasno definisane političke elite (najčešće u vidu stranaka), te svi oni koji

ne pripadaju vladajućim strukturama atomiziraju se iz bilo kojih vidova zajednice jer njihova „različitost“ ne donosi apsolutno nikakav prosperitet. Sa tim u vezi dolazi se i do problema pitanja jednakosti pred zakonom jer smo svjesni da su rijetka društva u kojima se ne samo načelno nego i u praksi postuje ovo demokratsko načelo. Atomizirano društvo, bez obzira na uticaj globalizacijskih procesa, na suverenitet – kao osnovu demokratije više ne gleda kao na primarno jer taj suverenitet i sama država nipođaštava svojim djelima, a pojedinci kojima nisu obezbjeđene osnovne mogućnosti za normalan i prosperitetan način života na suverenitet nije u mogućnosti gledati kao nešto „nedodirljivo“. Uzročno-posljetična veza atomizacije društva i antidemokratskih manifestacija nesumnjivo se vezuje i za globalizacijske procese na koje brojne države ne mogu da pruže adekvatne odgovore, te atomizacija društva postaje sve izvjesniji proces. „Produkti“ kriminala, rasizma, nemogućnosti prava na vjeroispovijest (kojom se onemogućava i zadržavanje bitnog dijela kulturnog identiteta) su rezultat nedemokratskog djelovanja. U svakom obliku nedemokratskog djelovanja osnovu čine atomizirani pojedici koji, apsolutno, odbijaju sve oblike različitosti, odstupanja od njihovog atomiziranog mišljenja i stanovišta, oni odbijaju postojanje svih vrijednosti demokratije, te ne žele da učestvuju u stvaranju i funkcionalanju multikulturalizma. Bilo koji oblik radikalne politike, a naročito politika ekstremnih desnica koja je sve zastupljenija u razvijenim zemljama Evrope, ne donosi ništa dobro niti pozitivno za opstanak i razvoj države. Radikalna politika, ne samo da opstruiše rad države, nego narušava njenu unutrašnju stabilnost i sigurnost, a samim tim država koja ne posjeduje segment unutrašnje sigurnosti ne može posjedovati ni vanjsku. Radikalnom politikom pojedinci se izopštavaju iz društava i zajednica. Izopštavanje na osnovu rase, vjere, porijekla, pa i kulturnog identiteta, te svih drugih oblika specifičnosti jedne individue dovodi do društvenog rastrojstva, a pojedince atomizira na jedinke ili male grupe koje ne kao takve ne mogu da opstanu, zapravo, mogu da opstanu, ali posljedica opstanka u takvom društvu uzrokuje niz problema i za pojedinca i za državu. Razvijene zemlje koje su iskazale veliku naklonost prema radikalno-desničarskim strukturama samom tom činjenicom opovrgavaju svoju demokratičnost i dokaz su atomiziranja društva. Sve dok države dopuštaju procese koji dovode do atomiziranja društva i dok pojedinci ne mogu da djeluju u takvim država sa svim svojim obilježjima, bez obzira da li se radi o boji kože, vjeroispovijesti, kulturnom identitetu ili kao što je slučaj u Velikoj Britaniji pitanje jezičnosti, društvo neće moći da djeluje demokratski, a njegova struktura će biti narušena posljedicama koje atomizirani pojedinci poduzimaju kako bi svoju

egzistenciju u svim sferama života mogli da nazovu mogućom. Društvo koje nije jedinstveno ne može da prosperira, niti da omogući svojim članovima uslove za normalno funkcionisanje u takvoj sredini, što za posljedicu ima destabilizaciju države.

Nedemokratske implikacije globalizacijske uniformizacije

Globalizacijska uniformizacija, bila svojevoljna ili ne, odvija se u svim državama svijeta na različite načine i kroz različite sisteme djelovanja. Često društva i pojedinci nisu ni svjesni u kojoj mjeri je globalizacija uticala na njihove živote već su sve njene uticaje postepeno prihvatali, prihvataju i dalje, a da na njen značaj nisu ni obratili pažnju. Neki od najbanalnijih primjera globalizacijske uniformizacije mogu biti nametnuti trendovi u raznim sferama života, poput, muzike, kinematografije, modnih stilova i drugih, naizgled, manje značajnih područja života. Sve ovo ne izgleda toliko bitno kada se razmotri kao pojedinačna sfera, ali kada se cjelokupna situacija razmotri dovodi se u pitanje i sam identitet i pojedinaca i društava, gubi se ona osnovna jedinstvenost svake individue. Sokolvić i Santrač osvrnuli su se na Giddensa: „Pitanje nacionalnosti u, takozvanim, modernim društvima je izuzetno važno sa definisanje identiteta, a sa pojavom globalizacije ovo pitanje postaje izuzetno kompleksno. Giddens je utvrdio način na koji globalizacija utiče na sve sfere našeg života – od filmske industrije, sadržaja koji se plasira na TV-u, pa sve do vrste muzike koja je trenutno aktuelna. Posljedice globalizacije, ipak, idu mnogo dublje nego što su to ovi segmenti. Smatra da sa globalizacijom dolaze i bitne promjene pri čemu navodi da se u zapadnim zemljama tradicionalnim pritiscima ne opiru isključivo institucije koje su okarakterisane kao javne nego i svi pojedinci. Tradicionalna društva ulaze u proces, takozvane, detradicionalizacije što je dovelo do posljedice formiranja svjetske kosmopolitske zajednice. Uticaj tradicije se smanjio u svim zemljama svijeta, te samim tim, dovodi se u pitanje i sfera identiteta.“ (Sokolović, Santrač, 2013:233) Globalizacijska uniformizacija, takođe, ima posljedice i na politički život u cijelosti, a naročito na političku participaciju. Politička participacija je definisana kao specifična aktivnost: „Politička participacija je aktivnost pojedinaca formalno namijenjena uticaju na to ko upravlja ili na odluke koje donose oni koji upravljaju. Građani se mogu klasifikovati prema opsegu njihovog političkog sudjelovanja ili prema obliku njihovog angažmana.“ (Hague, Harrop, 2004:123) Politička participacija kroz globalizacijski proces nailazi na brojne izazove, te ima i svojih prednosti i mana u djelovanju tog procesa. Za primjer se može uzeti protest februara 2003. godine protiv rata u Iraku pod vođstvom Amerike gdje je na protestu učestvovalo, procjenjuje se, oko šest miliona ljudi širom svijeta. Dakle, ovdje imamo situaciju gdje je svijet

kao zajednica upućen u određeno dešavanje i gdje sami građani participiraju u jednoj, najprije, političkoj situaciji. Međutim, sa druge strane, može se posmatrati i kao narušenost percepcije građana na osnovu određenih prethodnih događaja, njihovog ličnog odnosa prema Sjedinjenim Američkim Država ili Iraku, te masa potaknuta događajem usvaja određeno mišljenje i stav i kao takva ne postupa prema sopstvenom stanovištu. Ova tvrdnja se svakako tiče i pitanja političke kulture koja je, takođe, pogođena globalizacijom. Hejvud definiše i političku kulturu: „Politička kultura je psihološka orijentacija ljudi prema političkim objektima, kao što su partije, vlada i ustav. Iskazuje se u njihovim stavovima, vjerovanjima, simbolima i vrijednostima. Politička kultura se razlikuje od javnog mijenja po tome što je čine duboko ukorijenjene vrijednosti, a ne odgovori na određene politike, probleme ili ličnosti.“ (Hejvud, 2004:416) Politička kultura je, svakako, značajan dio kulturnog identiteta svakog pojedinca koja se odražava i na njegovo djelovanje u političkom svijetu. Dalje se navodi: „Po svemu sudeći, empirijski dokazi podržavaju gledište da politička kultura postaje sve više podjeljena i da se savremena društva odlikuju sve većom moralnom i kulturnom raznolikošću. Istovremeno, tradicionalni politički stavovi i odanosti oslabljeni su i ponekad se zamjenjuju sve većim interesovanjem za pitanja ko što su feminizam, nuklearno naoružanje, prava životinja i zaštita životne sredine. Možda su, zbog toga, članstvo u partijama i izborna frekvencija opali, ali postoji sve veće interesovanje za politiku protesta, kao i grupe za kampanju po jednom pitanju.“ (Hejvud, 2004:398,399) Probelm koji pogoda i političku kulturu je, zapravo, problem narušavanja kulturnog identiteta pojedinaca globalizacijskom uniformizacijom gdje pojedinac zbog načina funkcionisanja takve politike odstupa od svojih temeljnih vrijednosti i prihvata nove, nametnute, stavove i reprezentuje ih kao sopstvene vrijednosti. Kulturni identitet pojedinca izuzetno je važan za kulturu društva, države, naroda u cjelini. Ono što određuje identitet je, sa jedne strane, ono što mu je *nametnuto* poput države u kojoj je rođen, sredine odrastanja i slično, dok druge karakteristike identiteta pojedinac sam gradi, prihvata i usvaja kao svoje. Giddens je utvrdio najvažnije izvore identiteta: „Važni izvori identiteta jesu rod, seksualna orijentacija, nacionalna ili etnička pripadnost i, društvena klasa.“ (Giddens, 2001:32) Globalizacijska uniformizacija narušava, što je najbitnije, one izvorne segmente identiteta pojedinaca, te manjih i većih grupa što dovodi do toga da ti pojedinci gube povezanost sa svojim temeljnim identitetom, a samim tim usvajaju neke druge, te sve to direktno utiče na njihove sfere djelovanja od političkog učešća, stavova u njemu, do potpunog mijenjanja političke kulture.

Utvrđeno je da: „Promjene koje se danas dešavaju u svijetu dovode do toga da različite kulture i društva postaju međuzavisni kao nikada ranije. Kako se povećava brzina promjena, ono što se dešava na jednom kraju svijeta može direktno da utiče na ljude u bilo kom drugom dijelu svijeta. Globalni sistem ne čini samo okvir u kojem se određena društva – na primjer, Britanija-razvijaju i mijenjaju. Društvene, političke i ekonomske povezanosti koje prelaze granice zemalja odlučno uslovljavaju sudbinu onih koji žive unutar svake od tih zemalja.“ (Giddens, 2001:49) Šolte o vezi između globalizacije i demokratije navodi i određene segmente koji su, izuzetno, bitni za sprovođenje i djelovanje demokratije u globalizacijskim procesima koji, s obzirom na način na koji se manifestiraju djeluju više nedemokratski, a to su: formalno obrazovanje, mas-mediji, (ne)znanje građana, civilno društvo, providnost agencija za upravljanje, te institucionalni procesi bez uspjeha. (Šolte, 2009) Ako, najprije, razmatramo mas-medije i njihovu povezanost sa globalizacijom neophodno je utvrditi da mas-mediji danas imaju ogroman uticaj na cjelokupno društvo, te je nemoguće izbjegći pitanje koliko su sve informacije koje mas-mediji plasiraju provjerene, tačne i pravovremene. S obzirom na ogroman porast mas-medija u svijetu često se pružaju neistinite informacije i vijesti u cilju privlačenja pažnje koja jedina donosi profit. Takođe, visoko rangirani mediji su smjernica za sve one niže, te se često može vidjeti jednostavno kopiranje vijesti i informacija o određenim događajima i dešavanjima. Sa uticajem koliki imaju, mas-mediji rijetko spominju procese globalizacije kao jedne od najvažnijih procesa sadašnjice, te sa neinformisanošću građani (ukoliko se sami ne pozabave datim pitanjem) ostaju uskraćeni za iste ili su informisani osnovnim podacima o bitnim globalnim događanjima. (Šolte, 2009) Kako je globalizacija, nažalost, nametnula u globalnom svijetu nametnuli su se oni snažniji kao ispravni, te rijetko dolazi do preispitivanja. Takođe, rijetko su na meti kritičara kada se govori o procesu globalizacije: „Štaviše, izvještavanju mas-medija o globalizaciji često nedostaje kritička oštrica koja bi podsticala širu javnu debatu o globalnim politikama. Mnogi zvanični izvještaji i medijski kanali nekritički podvlače preovlađujuće novoliberalističke pristupe globalizaciji. Doista, mnogi savremenih mas-medija pripadaju krupnom biznisu, mnogi od njih su globalno organizovani, biznisu koji profituje od liberalizacije i privatizacije u oblasti komunikacija.“ (Šolte, 2009:356) Sa globalizacijom je došlo i novo vrijeme u kojem tehnologija prednjači nad svim drugim razvojnim sferama, te samim tim ima i ogroman uticaj posredstvom svojih „kanala“. Danas, među najsnažijim akterima koji mogu da utiču na pojedince našli su se, svakako mas-mediji. Različiti oblici komunikacije su se izdvojili kao primarni: „Globalizacija

medija iznijela je u prvi plan horizontalne oblike komunikacije. Komunikacijski tok, u tradicionalnim medijskim oblicima, se odigrava u unutrašnjosti nacionalne države, odnosno, država, a proces globalizacije doveo je do formiranja horizontalnih tokova. Medijski proizvodi dostupni su u cijelom svijetu uglavnom zahvaljujući novim regulacijskim okvirima, svojinskim politikama i transnacionalnim marketinškim strategijama. Medijski i komunikacioni sistemi prelaze unutardržavne sisteme. Kao i ostali aspekti globalnog društva, i novi informacijski poredak razvija se neravnomjerno i tako odražava podjele između razvijenih i manje razvijenih zemalja svijeta.“ (Giddens, 2001:477) Mediji se sve više oglašavaju putem društvenih mreža, za koje možemo reći da su postale gotovo jedinstvene u svijetu, izuzev nekolicine zemalja koje su postavile određena ograničenja. Društvene mreže nam nameću globalizacijsku uniformizaciju gdje možemo govoriti od trendova u modi, muzici, filmskoj industriji do npr. režima ishrane koji su u datom trenutku popularni. Giddens se osvrnuo i nasociološka istraživanja: „Pojedini sociolozi pribavljaju se da će širenje internet tehnologije dovesti do povećanja društvene izolacije i atomizacije. Došlo se do zaključka da je period koji ljudi provode sa svojim najbližim, odnosno sa članovima porodice i priateljima, izuzetno kratak i da je izgubio na kvalitetu zbog pretjerane upotrebe interneta. Internet briše razlike između kuće i radnog mjesta: mnogi zaposleni nastavljaju da rade kod kuće i nakon završetka radnog vremena – provjeravaju elektronsku poštu ili završavaju obaveze koje nisu stigli da obave u toku radnog dana. Ljudi više ne ostvaraju kontakte sa drugima kao prije čime su pogodjeni lični odnosi među njima, dok pitanje ostvarivanja društvenog života je doveden na minimalno vrijeme.“ (Giddens, 2003:475) Koliko god internet doprinosio razvoju, olakšavao komunikaciju i određene segmente života, uopšteno, nesumnjivo je da istovremeno doprinosi i atomiziranju društva. Ovdje se, takođe, može primjetiti nemoć države bez obzira na njen status u težnji da sačuva bilo koji oblik identiteta, da pokuša da se odupre globalizacijskim uticajima i da pokuša da zadrži svoje odlike i identitet. Globalizacijska uniformizacija na primjeru medija i njihove trenutne moći i na društvo i na pojedince realan je pokazatalj koliko ona sama utiče na brojne nedemokratske implikacije koje, zahvaljujući njoj, postaju neizbjegne i nepremostive dok država postepeno gubi moć nad njima, ali i nad sopstvenim identitetom. Građani su u situaciji da su mediji najčešći izvor i njihove edukacije, one koja nastaje kada se završi sa formalnim obrazovanjem. Ovdje dolazimo i do pitanja formalnog obrazovanja u globalizacijskom procesu u koji su sve više uključene tehnologije novog doba. Nesumnjivo je da društvo mora da prati razvoj tehnologije i ide u korak

sa njim, problem nastaje kada se tehnologije ne koriste na ispravan i produktivan način kako bi obrazovanje dobilo još viši stepen. Formalno obrazovanje je neizbjegjan dio sistema svake države, ali sistemi nisu u mogućnosti da prate pružanje znanja i informacija brzinom kojom se to odvija putem tehnoloških pomagala. U sticanju znanja stvara se utisak bespotrebnog gubljenja vremena za prikupljanje informacija koje su, apsolutno, svima dostupne za par sekundi. Uzmimo za primjer reformu obrazovanja u vezi sa Bolonjskim sistemom – jedan od ciljeva jeste bilo obezbeđivanje konkurentnosti na tržištu obrazovanja koje je najuže povezano sa daljim tržištom rada. Dudić se osvrće na Bolonjski proces: „U primjenjivanju Bolonjskog procesa, akademska zajednica mora sarađivati sa državom na višim nivoima kao i sa socijalnim partnerima koji bi kasnije omogućili uslove za rad. To vodi ka cajedničkom cilju otvorenog tržišta Evrope i rješenje problema nezaposlenosti kao jednog od glavnih Evropskih problema i za posljedicu ima: agresivnu konkureniju privatnog i državnog fakulteta, uključivanje većeg broja gospodarstvenika u procese visokog obrazovanja, različit odnos prema studentima i različit odnos prema načinu studiranja.“ (Dudić, 2011:140) Politički aktivni pojedinci doprinose tračku nade za formiranje globalizacije koja bi poštovala demokratska načela. Civilno društvo i njegovi aktivisti, svakako doprinose detaljnijem razumijevanju građanstva u vezi sa procesom globalizacije, ali, generalno, njihovi naporci niti su dovoljno razvijeni, niti su globalni. Brojna civilna društva finansijski sponzorišu brojna događanja koja imaju za cilj podizanje svijesti društva o procesima koji se odvijaju. Nažalost, same inicijative civilnog društva nisu dovoljne da se percepcija, znanje i praktična primjena spoznaja o globalizaciji i njenim procesima pronađu u svim krugovima društva. Globalizacijska uniformizacija na svojstven način narušava sisteme nacionalne politike i postaje prijetnja za svaku nacionalnu autonomiju čime se stvara nedemokratski osjećaj stanja u društvu. Koliko god bili bliski temeljni postulati globalizacije i demokratije, toliko globalizacijski procesi narušavaju demokratske. Može se za primarni problem uzeti i problem nejednakosti koji su globalizacijski procesi izazvali, koliko god to željeli izbjegći i težiti ka smanjivanju jaza između nejednakosti u svim segmentima života. Globalizacijska uniformizacija teži jedistvenom „globalnom selu“ sa svjetom jedinstvenim u sferama od ekonomskog tržišta do pitanja muzičke kulture, ali as svojom težnjom, istovremeno, nipođaštava one demokratske principe jednakosti svih bez obzira na različitosti – ovakva situacija stvorena je na osnovu upravo te uniformizacije gdje se sve „drugo“ i „različito“ ne uklapa u postavljenu zamisao i samim tim se odbacuje kao nepoželjno. (Lončar, 2005) Društvo

koje je već atomizirano u sopstvenoj državi, ne može sebi dozvoliti da bude izopšteno i iz globalne zajednice u koju se mora uklopiti jer pojedinac, na kraju svega, opet teži da opstane u bilo kojem vidu zajednice. Nedemokratskom implikacijom podrazumijeva se i takozvani „odliv mozgova“. Svijet je postao isuviše podijeljen na bogate i siromašne države, na države koje mogu da pruže sposobnoj radnoj snazi mogućnosti za prosperit i one države u kojima za takve više prosto nema mogućnosti. Jednakost tržišta, odnosno, cjelokupna međunarodna scena bilo politička, ekonomска ili kulturna, nikada više nije obilovala neravnopravnošću. Globalizacija jeste imala odličnu zamisao, ali se u praksi to ispostavilo, u potpunosti, suprotno – bogati su se još više obogatili, dok su siromašni i ispod svakog praga siromaštva, uticajne zemlje sve jače i uticajnije, a one slabe više nemaju drugu mogućnost nego da se povinuju zahtjevima onih jačih i da se jednostavno prilagode kako bi opstale. Demokratija nam pored jednakog prava glasa svih nudi i određen oblik sigurnosti, a sa globalizacijskom uniformizacijom nesigurnost država, društava i pojedinaca je sve snažnija. Međuzavisnost koju je globalizacija, ali i njena uniformizacija, stvorila unijela je nesigurnost u sve aspekte života, a posebno treba istaći, koliko god ona banalna sada bila, nesigurnost u ono odakle se potiče. (Lončar, 2005) Država se odriče, svjesno ili ne, dobrovoljno ili primorano, dijela suvereniteta, a samim tim i identiteta, te pojedinac gubi sigurnost i u ono za šta je smatrao da je osnova njegovog postojanja i da koliko god je u mogućnosti da izgubi stabilnost na drugim poljima, pitanje identiteta se nije dovodilo u pitanje. Štefanac o neuspjehu globalizacije navodi: „Globalizacijski procesi obećavali su prosperitet za, apsolutno, sve, ali došli su u stadij kada je na meti kritika upravo svih bez obzira da li pripadaju bogatim ili siromašnim državama. Globalizacija je donijela još veće narušavanje okoliša, visok stepen korupcije kojoj se sve teže može oduprijeti, a ne spriječiti, dok zemlje u tranciji nisu ni uspjеле da odgovore na sve njene izazove. Zagovornici demokratskih procesa u međuvisnosti su uvidjeli gubljenje nacionalnog suvereniteta-za primjer se mogu uzeti međunarodne organizacije i institucije koje kreditiranjem siromašnijih zemalja, zapravo, i stvaraju tu ovisnost. Ljudi su, danas, uopšteno razočarani globalizacijskim procesima. Koliko je pojedinima donijela dobrog, toliko je drugima oduzela i ono malo što su posjedovali. Siromašne zemlje su sve nesigurnije. Ako globalizacija ne promijeni svoj način djelovanja za posljedicu će imati samo dublji jaz između stanovništva i jednu nesigurnu planetu u globalu.“ (Štefanac,2017:65,71) Nedemokratske implikacije globalizacijske uniformizacije stvorile su svijest da globalizacija ne može da nastavi putem kojim je do sada išla jer ne samo da

produbljuje jaz između bogatih i siromašnih, da se gubi nacionalni i kulturni identitet, da države više nemaju suverenost i da se zbog međuovisnosti osjećaju sve više nesigurno i nestabilno nego i zbog toga što je kroz sve strukture društva uticala na pojedinca kao osnovu svega koji bez pripadajućeg elementa, u čemu god se taj element sadržao ne može da opstane. Činjenica koja zabrinjava jeste da pojedinci nisu čak ni svjesni koliko su atomizirani od određenog društva i zajednice, učestvovanje u virtuelnom životu, na brojnim društvenim mrežama i raznim platformama putem interneta stvaraju privid društvenog života, a što je još zabrinjavajuće jeste da raznim vidovima globalizacijske uniformizacije oni gube realnu sliku stanja sopstvenog života i društva oko njih. Smatrajući da je, takozvani, internet život sasvim dovoljan žive u uvjerenju samodovoljnosti, postepeno brišu povezanost i sa zajednicom i društvom, te gube identitet u stvarnom životu. Društvena atomizacija nije izbjegla nijednu državu, bez obzira na njen stepen razvijenosti, niti je globalizacijska uniformizacija izbjegla. Države se na razne načine pokušavaju izboriti sa ovim procesima kako bi, najprije, sačuvale suverenitet, identitet, te sve one primarne vrijednosti jednog društva. Od problema kriminala, preko rasističkih skupina i onih sklonih klerikalizmu do pitanja izbornog procesa, te brojnih promjena u ponašanju birača koje direktno utiču na izborni proces, do atomiziranog društva i uticaja mas-medija i interneta dolazimo do jedinstvenog zaključka uništenja jedinstvenosti društava putem globalizacijske uniformizacije i svih njenih aspekata, što implicira na ispoljavanje svih nedemokratskih implikacija koje demokratske države dovode u poziciju nedemokratskog djelovanja. (Giddens, 2003) Države moraju raditi na ovom problemu jer sve veća atomizacija društva dovodi u krajnjem slučaju do njenog nestanka i problema identiteta koji više neće ni postojati. Procesima globalizacije, države pokušavaju da se izbore sa brojnim nedaćama koje oni sa sobom nose, ali bez obzira na sve druge segmente, pitanje jedinstvenosti društva treba da spada u prioritete, prvenstveno, kako se ne bi narušavala unutrašnja sigurnost i stabilnost, te da bi država mogla da djeluje na međunarodnoj sceni. Atomizirani pojedinci predstavljaju opasnost i imaju potpuno destruktivan uticaj na državu, a od države do države različito je koliko je globalizacijska uniformizacija već uzela maha i oduzela identitete, promijenila stavove, stvorila osjećaj realnog života od virtuelnog, te od čovjeka kao socijalnog bića stvorila atomiziranu jedinku.

ZAKLJUČAK

U ovom magistarskom radu potvrđena je generalna hipoteza da atomizacija društva stvara nesigurna i nestabilna društva, kako u unutrašnjoj strukturi, tako i u spoljnem djelovanju države. Dokazano je, na osnovu primjera razvijenih i nerazvijenih država, da njihove unutrašnje strukture nisu sposobne da odgovore izazovu socijalne atomizacije koji je pred njih postavio proces atomizacije. Socijalizaciju zamjenjuje atomizacija pri čemu neoliberalna globalizacija stvara savršene uslove za svoje djelovanje, ali i za sve veću ekspanziju. Globalizacija sa svim svojim prednostima i manama direktno pogoda i pojedince i zajednice, te cijelokupna društva i države. Socijalna atomizacija jeste izazov globalne politike gdje je atomizirani pojedinac fokusiran isključivo na sebe, te na polju konkurentnosti globaliziranog svijeta, bira da nastupa sam bez oslanjanja, ali i osrvtanja, na svoju ili bilo koju drugu zajednicu kako bi uspio da objezbjedi egzistenciju. Shodno tome, verificirano je da socijalna atomizacija narušava harmoniju i jedinstvenost društva.

Potvrđeno je i da je neoliberalna ideologija okrenula nesposobnost država u svoju korist, što se moglo se i očekivati, a konfirmacijski akt predstavlja „formiranje“ neoliberalne globalizacije koja, teoretski, rješava sve probleme društva XXI vijeka. Atomizirano društvo dovelo je do neoliberalnih pokušaja da svijet učine prihvatljivim konstruišući neoliberalnu globalizaciju koja, teorijski, pruža rješenja za destruktivne uticaje globalizacije po zajednicu. Uzročno-posljedična veza socijalne atomizacije i ekspanzije neoliberalizma pojašnjena je kroz brojne studije, te analizom djela i stavova autora koji su temeljno proučavali ovakvu vezu. Neoliberalna ideologija iskoristila je nesigurnost svijeta koju su globalizacijski procesi donijeli sa sobom, te nametnula za rješenje neoliberalnu globalizaciju koja se sadrži od i od obećanja da će biti stvoreni idealni uslovi za uništenje i nestanak globalne hijerarhije, te podjele rada, a sve to oblikovano u formi korporativne realpolitike. Globalno tržište postalo je jedino relevantno tržište za sve sfere života, od politike i ekonomije do sfere kulture, a to je, ujedno, pokazatelj koliko je ojačalo neoliberalno stanovište i učvrstilo svoju moć. Globalizacija je, na određen način, pružila potpunu podršku neoliberalističkim strukturama koje ne samo da djeluju na globalnoj, međunarodnoj sceni nego su savršeno infiltrirane i u domenu nacionalnog.

Hipoteza da je narušena unutrašnja sigurnost demokratskih država socijalnom atomizacijom, te samim tim i stabilnost države na međunarodnoj sceni dokazana je i kroz samo analiziranje i potvrđivanje pretpostavke da je socijalna atomizacija narušila harmoniju društva. Socijalna atomizacija ugrozila je unutrašnju sigurnost demokratskih država, samim tim što do formiranja individue kao atomiziranog pojedinca dovodi visok stepen nesigurnosti, a nesigurnost pojedinca implicira nesigurnu zajednicu, društvo i državu. Država koja je pojedinca stavila u drugi plan jer nije sposobna da se izbori sa problemima nastalim procesima globalizacije, dovele je do situacije u kojoj pojedinac u njoj ne vidi vid zaštite, te u cilju ostvarenja sopstvenih interesa odbacuje državu kao činioča sa kojim u skladu treba da budu njegovi interesi. Socijalna atomizacija jeste dovele u pitanje svaki oblik funkcionisanja demokratskih država, ali za primarnog krivca ne može se uzeti isključivo atomizirani pojedinac nego i država koja je nedjelotvornim radom pojedince dovele u poziciju atomiziranja i njih i njihovih interesa i ciljeva.

Dokazi za potvrdu da su tranzicijske države najviše pogodjene procesom socijalne atomizacije mogu se pronaći, kao što je i navedeno i dokazano, kroz primjere tranzicijskih zemalja i njihovim unutardžavnim stanjem. Sve veći problem je i ovisnost država koje nisu ekonomski i politički dovoljno stabilne naspram vodećih svjetskih ekonomija i političkih sila. Za najbolji primjer se uzimaju kreditiranja od strane međunarodnih organizacija koja su uvek uslovljena stavkama koje narušavaju ili su na granici narušavanja suvereniteta date države. Tranzicijski procesi su dugotrajni, izuzetno složeni i iscrpljujući za jednu državu, a atomizirano društvo u takvim procesima samo još više produbljuje svoju podjeljenost i izoliranost. Društvena struktura sa sve većim podjelama donijela je samo sve veći stepen nesigurnosti pojedinca u takvom društvu. Proces prenosa moći se u globalizaciji često ponavlja, a za posljedicu ima jačanje moći u centru što za pojedince predstavlja opasnost za individualnu slobodu koja ne smije da bude ugrožena jer prava pojedinaca moraju konstantno biti zaštićena u najvećem mogućem stepenu. Implikacije socijalne atomizacije u tranzicijskim državama znatno su više negativnog nego pozitivnog karaktera, pri čemu pojedinci ni manje grupe nisu u mogućnosti da opstanu bez sigurnosti u najznačajnijim aspektima ljudskog života pri čemu se akcenat stavlja na zdravstvenu i socijalnu zaštitu, obrazovanje i mogućnost kasnjeg zaposlenja, te mogućnosti prosperiteta što države u tranziciji teško da mogu da obezbjede. Tranzicija, za jedan od primarnih ciljeva, ima i tendenciju da sustigne sve procese modernizacije pri čemu je to

najbolje dokazano na osnovu procesa u postkomunističkim zemljama, te u zemljama Latinske Amerike i Istočne Azije koje su u usponu.

Hipoteza da ideologija ekstremne desnice gubi svaku bitku sa procesima globalizacije nije u potpunosti dokazana, zbog toga što imamo primjere atomiziranih društava koja rješenja za probleme današnjice pronalazi upravo u njoj. Ono što potvrđuje da ideologija ekstremne desnice gubi svaku bitku sa procesima globalizacije jesu objašnjeni procesi u društvu, dok sa druge strane postoje njeni naporci da, kako bi opstala, rekonstruiše i koriguje određene stavove koji bi se uklopili u, takozvani, globalizacijski okvir. Ona isključuje svaki mogući oblik globalnosti koji bi mogao da ugrozi jedinstvenost kulture ili nacije, a posebno biranja identiteta i suvereniteta što ne može da funkcioniše sa globalizacijom u kojoj države, svojevoljno ili ne, predaju svoj dio autoriteta nekim višim instancama u cilju ostvarivanja kako nacionalnih interesa, tako i onih izvannacionalnih, te radi opstanka na međunarodnoj sceni.

Potpunjivanjem hipoteza o prisutnosti socijalne atomizacije i njenog uticaja na države, potvrđena je i hipoteza u vezi sa ekspanzijom radikalnih religijsko-fundamentalnih svjetonazora. Ekspanzija radikalnih religijsko-fundamentalnih svjetonazora podstaknuta je sve većim stepenom društvene atomizacije jer individue sigurnost pronalaze u religiji koja im taj segment života nikada neće oduzeti dok su države te koje su predale svoj dio suvereniteta i narušile njihovu sigurnost. Bez sigurnosti pojedinac može da odlazi čak i u ekstremne vidove svjetonazora kako bi je povratio jer bez sigurnosti nije moguće ni funkcionsati niti djelovati u ostalim sferama života.

Antidemokratske manifestacije društvene atomizacije izražene su u svim zemljama bez obzira na njihov stepen razvijenosti, gdje postoje primjeri da su određeni oblici antidemokratskih manifestacija izraženiji u visoko razvijenim zemljama, poput Sjedinjenih Američkih Država u kojima se bilježi izuzetno visoka stopa kriminala do Francuske gde je cjelokupna zajednica žena koje nose feredžu izopštenu iz socijalnog života zbog uticaja radikalne desnice i njenih politika čime se potvrđuje i detaljno objašnjava hipoteza da ekspanzija socijalne atomizacije i u razvijenim i nerazvijenim državama dovodi do prijetnje stabilnosti demokratskim državama. Izopštavanje iz zajednice po bilo kom osnovu može da dovede isključivo do potpunog destruiranja društva pri čemu se dolazi do atomizacije izopštenih individua koje kao takve nemaju mjesto za opstanak u socijalnom životu jedne države.

Iskazivanje naklonosti prema radikalno-desničarskim strukturama ne može da donese ništa dobro po jedno društvo nego samo može da istakne stepen nedemokratičnosti u njima. Atomizirano društvo nije u mogućnosti da funkcioniše, niti da prosperira, te dovodi do destabilizacije države. Smanjena sposobnost demokratskog upravljanja i produbljivanje jaza između struktura društva pospješuje atomizaciju koja, uporedo sa, globalizacijskim procesima demokratske države i njihove procese koji ih održavaju kao takvima, dovodi u stanje bezakonja i nedemokratskih implikacija koje se ogledaju kroz procese vladajućih struktura. Pojedinci se udaljavaju od svojih identiteta, prihvatajući nametnute principe i obrasce, pa čak i načine ponašanja, te su sve dalji od osnove svakog postojećeg društva – porodice. Do atomizacije društva, u velikoj mjeri, dovodi i virtualizacija komunikacionih sistema koja stvara prividan osjećaj pripadnosti, osjećaj vrijednosti smješten iza ekrana. Informacije su najlakše dostupan podatak u globalizacijskom svijetu, te se moć mas-medija ne može ni dovoditi u pitanje jer oni koji su prihvaćeni kao provjereni i sigurni, te zauzimaju visoku poziciju u svijetu medija, rijetko dolaze u situaciju u kojoj će se istinitost određene njihove tvrdnje dovoditi u pitanje, što im daje savršene mogućnosti za nametanje stavova i mišljenja koji postepeno uniformiziraju svijet i dovode do pogrešnog djelovanja i pojedinaca i grupa, te u konačnici društva što za posljedicu ima potpunu destabilizaciju države. Svijet se suočava sa globalizacijskim procesom na koji, do sada, ne daje odgovor koji bi mogao da zaštitи identitet pojedinca i njegove izvorne vrijednosti. Društvo izgubljeno u tom procesu, bez zaštite države koja nije u mogućnosti da se bavi njegovim internim problemima, atomizira se na pojedince koji predstavljaju opasnost po demokratske države.

BIBLIOGRAFIJA

Knjige:

1. Aligica, Paul Dragos; Evans, Anthony J. (2009). *The Neoliberal Revolution in Eastern Europe: Economic Ideas in the Transition from Communism*. Cheltenham: UK: Edvard Elgar.
2. Ansari, Hamid (2012). *Pripovijest o buđenju*. Zagreb: Kulturni centar Islamske Republike Iran u Republici Hrvatskoj.
3. Beck, Ulrich (1999). *What is globalization?*. Cambridge: Polity Press.
4. Beck, Ulrich (2000). *The Brave New World of Work*. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Beck, Ulrich; Beck-Gernsheim, Elisabeth (2002). *Individualization: Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*. Thousand Oaks: SAGE Publications Ltd.
6. Beck, Ulrich (2004). *Moć protiv moći u doba globalizacije – nova svjetskopolitička ekonomija*. Zagreb: Školska knjiga.
7. Bennet A. Leroy; Oliver, James K. (2004). *Međunarodne organizacije*. Zagreb: Politička kultura.
8. Blij, Harm (2009). *The power of place: geography, destiny and globalization's rough landscape*. Oxford: Oxford University Press.
9. Bobbio, Norberto (1998). *Desnica i ljevica: Razlozi i značenja jednoga političkoga razlikovanja*. Split: Feral Tribune.
10. Bobbio, Norberto (1992). *Liberalizam i demokracija*. Zagreb: Novi liber.
11. Drori, Gilli S; Meyer, John W; Hwang (2006). *Globalization and Organization: World Society and Organizational Change*. Oxford: Oxford University Press.
12. Elgie, Robert (1995). *Political leadership in liberal democracies*. London: MacMillan Press.
13. Fejzić, Elvis (2016). *Transformacija upravljanja državom: korporacijski imperijalizam na djelu*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka.

14. Fejzić, Elvis; Sadiković, Emir; Turčalo, Sead (2017). *Socijalna demokratija i socijalni kapitalizam: o mogućnostima praktične primjene u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Friedrich Ebert Stiftung.
15. Freeden, Michael (2001). *Reassessing Political Ideologies: The Durability of Dissent*, London, Routledge.
16. Gellner, Ernest (2001), *Uvjeti slobode: civilno društvo i njegovi suparnici*, Zagreb, Politička kultura.
17. Giddens, Anthony; Carr, Deborah; Duneier, Mitchel; Appelbaum, Richard P. (2001), *Introduction to Sociology by Anthony Giddens*, New York, W. W. Norton.
18. Giddens, Anthony (2003), *Sociologija*, Beograd, Ekonomski fakultet Beograd.
19. Giddens, Anthony (2005), *Odbjegli svijet : Kako globalizacija utječe na naše živote*, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk.
20. Hague, Rod; Harrop, Martin (2004), *Comparative Government and Politics*, New York, Palgrave McMillan.
21. Haralambos, Michael; Holborn, Martin (2013), *Sociology: Themes and Perspectives*, London, HarperCollins Publishers.
22. Harr, ter Gerrie; Busutil, James (2003), *The Freedom to do God's Will - Religious Fundamentalism and Social Change*,London, Routledge.
23. Harvey, David (2005), *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford, Oxford University Press.
24. Hejvud, Endru (2004), *Politika*, Beograd, CLIO.
25. King, Desmond S. (1987), *The New Right: Politics, markets and citizenship*, Chicago, The Dorsey Press.
26. Kolodko, Grzegorz (2000), *Globalization and catching-up in transition*, Rochester, Rochester University Press.
27. Kose, Ahmet H; Senses, Fikret; Yeldan, Erinc (2007), *Neoliberal Globalization as New Imperialism: Case studies on Reconstruction of the Periphery*, New York, Nova Science Publishers, Inc.
28. Mudde, Cas (2000), *The Ideology of the Extreme Right*, Manchester, Manchester University Press.

29. Muller, Jan-Verner (2016a), *What is Populism*, Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press.
30. Nash, Kate (2006), *Savremena politička sociologija: globalizacija, politika i moć*, Beograd, Službeni glasnik.
31. Nisbet, Robert (2003), *Konzervativizam: san i stvarnost*, Zagreb, Politička kultura.
32. Nozick, Robert (2003), *Anarhija, država i utopija*, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk.
33. Offe, Claus; Beyme, Klaus (1996), *Politische Theorien in der Ara der Transformation*, Weisbaden, VS Verlag fur Sozialwissenschaften.
34. Piketty, Thomas (2015), *Kapital u dvadeset prvom vijeku*, Sarajevo, Buybook.
35. Polanyi, Karl (2001), *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*, Boston, Beacon Press.
36. Redaelli, Eleonora (2019), *Connecting Arts and Places: Cultural Policy and American Cities*, Heidelberg, Springer.
37. Rifkin, Jeremy (2001), *The Age of Access: The New Culture of Hypercapitalism*, Putnam, J.P. Tarcher.
38. Schwarzmantel, John (2005), *Doba ideologije: političke ideologije od Američke revolucije do postmodernih vremena*, Zagreb: Agom.
39. Singer, Peter (2002), *One World: The ethics of Globalization*, London, Yale University Press.
40. Šolte, Jan Art (2005), *The Globalization of World Politic*, Oxford, Oxford University Press.
41. Šolte, Jan Art (2009), *Globalizacija: kritički uvod*, Podgorica, CID.
42. Šuvar, Stipe (1974), *Nacionalno i nacionalističko*, Split, Marksistički centar.
43. Vidojević, Milan (2006), *Dosije omega*, Beograd, Metaphysica.
44. Vlaisavljević, Ugo (2006), *Etnopolitika i građanstvo*, Mostar, Dijalog.
45. Zgodić, Esad (2002), *Ka kritici fundamentalizma*, Sarajevo, Editio Civitas.
46. Zgodić, Esad (2008), *Realpolitika i njeni protivnici*, Tešanj/Tuzla, Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj i Narodna univerzitetska biblioteka Derviš Sušić Tuzla.
47. Zgodić, Esad (2011), *Kultura patriotizma*, Sarajevo, Preporod.
48. Zgodić, Esad (2012), *Teritorijalni nacionalizam-ideologija, zlotvorstvo i alternative*, Sarajevo, Univerzitet u Sarajevu.

49. Zgodić, Esad (2015), *O državama: Prva knjiga*, Sarajevo, Dobra knjiga.
50. Zgodić, Esad (2015), *O državama: Druga knjiga*, Sarajevo, Dobra knjiga.
51. Weinberg, Leonard; Pedahzur, Ami (2003), *Political Parties and Terrorist Groups*, London, Routledge.

Časopisi i zbornici:

1. Cvjetičanin, Veljko (1992), *Norberto Bobbio: Liberalizam i demokracija*, Zagreb, Revija za Sociologiju Vol. 23 No. 3-4, Hrvatsko sociološko društvo.
2. Domišljanović, Maja (2000), *Globalizacija i mogućnost izbora*, Diskrepancija: studentski časopis za društveno-humanističke teme Vol. 1 No. 2, Zagreb, Klub studenata sociologije Diskrepancija.
3. Ferenčak, Ivan (2011), *Kompendij o (neo)liberalizmu*, Ekonomski vjesnik vol. XXIV No. 2, Osijek, Sveučilište J.J. Strossmayera.
4. Holmik, Dražen (2019), *The impact of globalization on the economy of Republic Croatia*, Ekonomski vjesnik: Review of Contemporary Entrepreneurship, Business and Economic Issues, Vol 32. No. 1, Osijek, Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku, Ekonomski fakultet Osijek.
5. Jeknić, Ranka (2007), *Sistemske i kulturne razlike*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, Vol. 44 No. 1, Split, Pravni fakultet sveučilišta u Splitu.
6. Jovanović, Milovan; Eškinja, Ivo (2008), *Neki aspekti neoliberalizma u svjetskom gospodarstvu*, Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci vol. 29, Rijeka, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci.
7. Kaluđerović, Željko (2009), *Poimanje globalizacije*, Filozofska istraživanja Vol. 29 No 1, Zagreb, Hrvatsko filozofsko društvo.
8. Kukoč, Mislav (2009), *Filozofija liberalizma i globalizacija*, Synthesis philosophica Vol. 24 No. 1, Split, Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet.
9. Kulenović, Enes (2000), *Globalizacija i ljudska prava*, Diskrepancija: studentski časopis za društveno-humanističke teme, Vol. 1 No. 2, Zagreb, Klub studenata sociologije Diskrepancija.
10. Lončar, Jelena (2019), *Globalizacija i ili održivi razvoj*, Geografski horizont, Vol. 65 No. 2, Zagreb, Hrvatsko geografsko društvo.
11. Lozina, Duško (2006), *Globalizacija i suverenitet nacionalne države*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu 1/2006, str. 17-41, Split, Pravni fakultet Sveučilišta u Splitu.

12. Lukačević, Srđan (2015), *Informacijsko društvo=globalizacija?*, Knjižničarstvo: glasnik društva knjižničara Slavonije, Baranje i Srijema Vol. 19 No. 1-2, Osijek, Društvo knjižničara Slavonije, Baranje i Srijema.
13. Markoč, Anton (2009), *Dometi ekonomске globalizacije i budućnost države blagostanja*, Mali levijatan: studentski časopis za politologiju Vol. 3 No 3, Zagreb, Fakultet političkih znanosti.
14. McCormack, Tara (2011), *The limits to emancipation in the human security framework*, u Chandler D. I Hynek N., Critical Perspectives on Human Security Vol.2 No. 1, London, Routledge.
15. Nobile, Mario (1988), *Pojam sigurnosti u terminologiji međunarodnih odnosa*, Zagreb, Politička misao Vol. 25 No. 4, Fakultet političkih znanosti u Zagrebu.
16. Radošević, Dubravko (2011), *Moderna demokratska ljevica i ekonomска kriza*, Analit hrvatskog politološkog društva: časopis za politologiju Vol. 8 No 1, Zagreb, Hrvatsko politološko društvo.
17. Šporer, Željka (2000), *Globalizacijske kontroverze*, Revija za sociologiju Vol. 31 No. 3-4, Zagreb, Hrvatsko sociološko društvo.
18. Veselica, Vladimir; Vojnić, Dragomir (2000), *Europske zemlje u tranziciji na pragu XXI stoljeća: Gdje je Hrvatska – Quo vadis Croatia?*, Zagreb, Ekonomski pregled Vol. 51 No. 9-10, Hrvatsko društvo ekonomista.
19. Vujadinović, Dragica (2009), *Globalno civilno društvo kao koncept i praksa u procesima globalizacije*, Synthesis philosophica, Vol 24. No 1, Zagreb, Hrvatsko filozofsko društvo.
20. Vujčić, Vladimir (2002), *Globalizacija i problem političke legitimacije*, Politička misao: časopis za politologiju Vol. 39 No.4, Zagreb, Fakultet političkih znanosti.

Internet izvori:

1. Al Jazeera Balkans: „Jesu li Evropljani jače privučeni krajnjoj desnici tokom pandemije?“, datum pristupa: 4.2.2021, tekst dostupan na: <https://fpn.unsa.ba/b/wp-content/uploads/2020/01/Ideolo%C5%A1ki-agonizam-ljevice-i-desnice-u-savremenoj-politici-radna-verzija.pdf>
2. Al Jazeera Balkans: „Norveška desnica-malo drugačiji primjer u Evropi“, datum pristupa: 18.8.2020, tekst dostupan na: <https://balkans.aljazeera.net/teme/2020/8/15/norveska-desnica-malo-drugaciji-primjer-u-evropi>
3. Al Jazeera Balkans: „Njemački zaokret prema krajnjoj desnici“, datum pristupa: 7. mart 2020, tekst dostupan na: <https://balkans.aljazeera.net/teme/2020/2/22/njemacki-zaokret-prema-krajnjoj-desnici>
4. Bačić, Arsen (2005): „Prava izgubljena u tranziciji“, datum pristupa: 12.3.2021, tekst dostupan na: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=59498
5. Bilandžić, Mirko (2018): „Kultura i nacionalna sigurnost: prilog raspravama kritičkih sigurnosnih studija“, datum pristupa: 22.1.2021, tekst dostupan na: <https://hrcak.srce.hr/214377>
6. Cerovac, Ivan (2016): „Trebaju li nam političke ideje: Neoliberalizam i Konzervativizam“, datum pristupa: 4.6.2020, tekst dostupan na: https://www.researchgate.net/publication/335022774_Trebaju_li_nam_politicke_ideje_Neoliberalizam_i_konzervativizam
7. Hartmann, Hauke (2018): „The Erosion of Democracy in Developing and Transition Countries“, datum pristupa: 7.4.2020, tekst dostupan na: https://www.bertelsmann-stiftung.de/fileadmin/files/user_upload/6_The_Erosion_of_Democracy.pdf
8. Lončar, Jelena (2005): „Globalizacija kao nositelj suvremenih promjena u svijetu“, datum pristupa: 15.3.2021, tekst dostupan na: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=14812
9. Lončar, Jelena (2005): „Globalizacija-pojam, nastanak i trendovi razvoja“, datum pristupa: 16.3.2021, tekst dostupan na: <https://www.bib.irb.hr/275535>

10. Lučev, Josip; Babić, Zdenko (2012): „Tipovi kapitalizma, ekspanzija neoliberalizma i socijalni učinci u baltičkim zemljama, Sloveniji i Hrvatskoj: komparativni pristup“, datum pristupa 10.5.2020, tekst dostupan na: <https://hrcak.srce.hr/100480>
11. Mesarić, Milan (2007): „Kako promijeniti model globalizacije da ona služi dobrobiti čovječanstva i napretku ljudske civilizacije – analiza Josepha Stiglitz-a“, datum pristupa 18.3.2021, tekst dostupan na: <https://hrcak.srce.hr/13476>
12. Milardović, Andelko (2008): „Globalizacija kao obilježje suvremenog svijeta“, datum pristupa 14.3.2020, tekst dostupan na: <https://hrcak.srce.hr/219397>
13. Müller, Jan-Werner (2016b): „Trump, Erdogan, Farage: The attractions of populism for politicians, the dangers for democracy“, datum pristupa: 4.7.2020, tekst dostupan na: <https://www.theguardian.com/books/2016/sep/02/trump-erdogan-farage-the-attractions-of-populism-for-politicians-the-dangers-for-democracy>
14. Pavić, Željko; Sić, Dino (2016): „Religija u globaliziranom svijetu: povratak religije, jedna ili višestruke sekularnosti?“, datum pristupa 30.8.2020, tekst dostupan na: https://www.researchgate.net/publication/318922053_Religija_u_globaliziranom_svijetu_povratak_religije_jedna ili visestruke sekularnosti/link/5985a52245851560584a0dc0/download
15. Peračković, Krešimir (2002): „Čimbenici nesigurnosti zaposlenja u Hrvatskoj“, datum pristupa 26.9.2020, tekst dostupan na: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=40901
16. Pusić, Eugen (2011): „Pogledi na socijalnu državu, socijalnu politiku i socijalnu zaštitu“, datum pristupa 18.11.2020, tekst dostupan na: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=194743
17. Sokolović, Sandra; Santrač, Sandra (2013): „Masmediji i perspektive kulturnog identiteta u globalnom društvu“, datum pristupa 2.3.2021, tekst dostupan na: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=169414
21. Štefanac, Zrinka (2017): „Globalizacija i nejednakost“, datum pristupa: 29.1.2021, tekst dostupan na: <https://zir.nsk.hr/islandora/object/unipu:1702/preview>
22. Trobbiani, Riccardo (2013): „How should National Security and Human Security Relate Each Other?“, datum pristupa 27.1.2020, tekst dostupan na: <https://www.e->

- ir.info/2013/04/26/how-should-national-security-and-human-security-relate-to-each-other/
23. Velički, Damir (2010): „Desni ekstremizam, radikalizam i zapadnoeuropska Nova desnica“, datum pristupa: 15.6.2020, tekst dostupan na: <https://hrcak.srce.hr/62964>
24. Vojnić, Dragomir (2002): „Uzroci zaostajanja Hrvatske u svjetlu nekih komparativnih indikatora razvoja zemalja u tranziciji“, datum pristupa 6.4.2020, tekst dostupan na: http://staro.rifin.com/root/tekstovi/casopis_pdf/ek_ec_382.pdf
25. Vuk, Martina (2015): „Vjera i globalizacija -Teologija u dijalogu”, datum pristupa 6.11.2020, tekst dostupan na: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=209854

IZJAVA O PLAGIJARIZMU

Kao student master studija na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, potpisujem izjavu da sam upoznata sa Zakonom o visokom obrazovanju Kantona Sarajevo i Etičkom kodeksu Univerziteta u Sarajevu.

Ovom izjavom potvrđujem da sam rad napisala samostalno i koristeći se isključivo navedenom bibliografijom, te da ovaj rad nije korišten pri bilo kakvom drugom ocjenjivanju.

Saglasna sam da jedan primjerak mog rada bude javno dostupan preko biblioteke Fakulteta političkih nauka.

Mjesto/Datum_____

Potpis_____